

DOI: <http://dx.doi.org/10.17243/mavk.2025.003>**A NYÍRFAJD (*Lyrurus tetrix* L.) VADÁSZATÁNAK TÖRTÉNETE ÉS VISSZATELEPÍTÉSÉNEK MEGHIUSULT KÍSÉRLETEI MAGYARORSZÁGON****Bende Attila¹ & Bozó László²**

1: Soproni Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Vadgazdálkodási és Vadbiológiai Intézet
University of Sopron, Faculty of Forestry, Institute of Wildlife Management and Wildlife Biology,
H-9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4., Hungary; e-mail: bende.attila@uni-sopron.hu

2: független kutató
H-5744 Kevermes, Battonyai u. 10.; e-mail: bozolaszlo91@gmail.com

ABSTRACT

BENDE, A. & BOZÓ, L. (2025): HISTORY OF BLACK GROUSE (*Lyrurus tetrix* L.) HUNTING AND REPATRIATION IN HUNGARY. – *Hungarian Small Game Bulletin* 17: 131–156.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17243/mavk.2025.003>

The Black Grouse was considered „main game” in the game species of historical Hungary, but Hungarian hunters never had a way to hunt it widely, so no real hunting cult could develop in Hungary. Already in 1872, under Law VI of 1872, the hunting season was limited to the spring displaying (March, later April-May), and the chicks had to be spared all year round. Restrictions were introduced for the first time in Hungary to protect the Wood Grouse and the Black Grouse, which can be considered the first step in bird protection in Hungary. Hunting was typically a well-known individual hunting method, hunting from a hide, which was made more effective by calling. Cocks were lured partly by imitating the calls of younger competitors and partly by imitating the calls of hens. There are also references in the literature to the use of decoy birds, or „artificial cocks”. Hunting with dogs, drive hunts and bush hunts are also mentioned in domestic descriptions of Black Grouse hunting, but their importance is not significant, and trapping, which was already part of poaching in the second half of the 19th century, was not as important as for the Hazel Grouse. Although its meat was described as tasty and it was traded, it was not a significant economic factor compared to commercial game meat but was consumed for its curiosity. In the period 1884-1909, the main area of known Black Grouse hunting bags ($n = 2\,723$ specimens) in historical Hungary was the North, East and South Carpathian regions. The most stable populations at the turn of the 19th and 20th centuries were found in the highland regions (counties of Árva, Gömör-Kishont, Liptó, Szepes, 28.3% in total). The Transylvanian areas showed an earlier decline of the species than the Felvidék. In the present territory of Hungary, the last occurrences of the species in the lowlands were in the late 19th century, while only occasional occurrences are known from the first half of the 20th century in Northern Hungary. Its decline is certainly not due to overexploitation, and this is supported by the hunting bag data from the manors. With the suboptimal habitats, the species had almost completely disappeared from the territory of former historic Hungary by the 20th century. Within our current borders between 1883 and 2010, several attempts at introduction, initially for hunting and later for conservation purposes, were made, but all failed due to the lack of suitable habitat for the Black Grouse.

KEYWORDS: Black Grouse hunting, historical game bird hunting, baiting call, hunting from a hide

KULCSSZAVAK: nyírfajd vadászat, történelmi madárvadászatok, csalhívás, lesvadászat

1. BEVEZETÉS

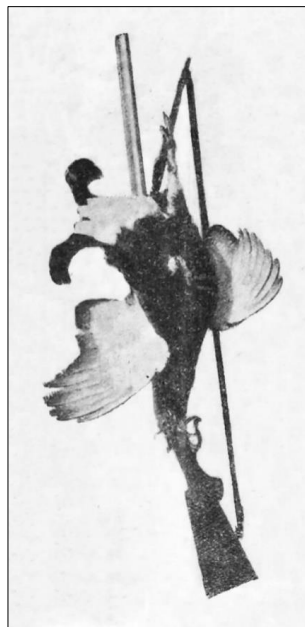
A nyírfajd (*Lyrurus tetrix* L.) vadászatát nem övezte akkora kultusz a történelmi Magyarország területén, mint azokban az északi országokban, amelyek e fajdféle tipikus előfordulási területei. Mivel a Kárpát-medencében már a XIX–XX. században is ritka madárfaj volt, csupán néhány uradalomban fordult elő állandó vadként, így nem alakult ki olyan vadászati hagyománya, mint kisebb rokona, a császármadár (*Tetrastes bonasia* L.) vagy épp a legnagyobb Kárpát-medencei fajdfélénk, a siketfajd (*Tetrao urogallus* L.) esetében. Ennek ellenére tisztelet és megbecsülés övezte a történelmi Magyarország vadászainak körében, amit egyrészt a „fővad” státusza is

jelez (ANONIM, 1910) – azaz elejtőjének töret járt kalapja jobbára –, másrészt pedig azok a külföldi és ritka hazai vadásztáról szóló beszámolók, amelyek gyakran festői módon igyekeztek átadni a dürgő kiskakas tavaszi vadászatának különleges hangulatát (**1. ábra**). „Lövésém dörrenésére felhördülnek a békés hegyek. A fensík peremét szegélyező kúpok fájdalmas bűgással panaszkodnak, zúgva mormolnak és elhaló hangon adják tova a szomorú hírt, hogy egyik előkelő lakójuk, az erdők szerelmese, lantos lovagja immár megszűnt élni. Magam is levett kalappal adom meg a süppedő mohán élettelenül fekvő hősszerelmesnek az utolsó végtisztességet” (FÖLDVÁRY, 1924).

Jelen tanulmány szerzői e ritka vadászélmények, az országos és uradalmi léptékű terítékek, az alkalmi megfigyelések, továbbá a kereskedelem és gasztronómia adatainak összegzésével kísérelnek meg átfogó képet adni a történelmi Magyarország legritkább fajdféléjével kapcsolatos ismeretekről.

1. ábra: Nyírfajd aggatékon (SZLÁVIK, 1929)

Figure 1: Black Grouse on game carrier (SZLÁVIK, 1929)

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

A nyírfajd egykori Kárpát-medencei elterjedésének értékeléséhez a magyarországi vadászati és madártani szakirodalom mellett az egyéb periodikákban és monográfiákban megjelent tanulmányokat használtunk fel (PODHRADSKY, 1882; SZÖNYEY, 1888; K., 1893; CSATÓ, 1894a, 1894b, 1896, 1897a, 1897b; HÖHNIG, 1895; CZYNK, 1896, 1897; ILLÉS, 1895; CHERNEL, 1899, 1907, 1917; BREHM, 1902; DIEZEL, 1899; CSENEY VUCHETICH, 1900; GY., 1906; POCSKAY, 1906; TÉGLÁS, 1908; ANONIM, 1910; BÁRSONY, 1910; KRIPPEL, 1912; SCHENK, 1917, 1920; FÖLDVÁRY, 1924; BÓHM, 1927; SCHENK & BREHM, 1929; SZLÁVIK, 1929; FENCZIK, 1932; NAGY, 1936; BETHLENFALVY, 1937; VERTSE, 1938; MAUKS, 1942a, 1942b; ROTH, 1942; SZEDERJEI, 1942; SÓREGI, 1958; CSABA, 1963, 1967; STERBETZ, 1988; BÉRES & GAVRIL, 2000; FARAGÓ, 2000; GAVRIL & BÉRES, 2000; HARASZTHY, 2013, 2015; GYURÁ CZ & KÓTA, 2020). Ezeket a jellemzően eddig fel nem dolgozott adatokat a BEDŐ ALBERT által indított és a FARAGÓ (2009) által közreadott 1879 és 1913 közötti terítékstatisztikák adataival egészítettük ki.

Először a faj korabeli vadászati módjait, idényeit és lődjait mutatjuk be. Ezt követően a faj legális és illegális kereskedelméről közlünk adatokat. A korabeli lődíjakat, piaci árakat és adókat a www.artortenet.hu oldalon található adatok alapján átkonvertáltuk mai pénzértékre. A faj terítékadatait vármegyei, valamint kisebb régiók (jellemzően néhány települést magába foglaló egykori gazdasági egységek) szerinti bontásban közöljük. A terítékek tér- és időmintázatát az 1884 és 1909 közötti 25 év összesített vármegyei terítékadatainak átlagaként gyakorisági (kromatikus) skála segítségével mutatjuk be. A térképeket az ArcGIS10.3 térinformatikai program segítségével készítettük. Annak érdekében, hogy értékelhessük a Kárpát-medence – a nyírfajd előfordulások szempontjából meghatározó – egyes nagyobb földrajzi térségeiben végbemenő állományváltozásokat, kiválasztottuk azokat a vármegyéket, ahol legalább öt évből ismerünk elejtési adatokat és a terítékek legalább két egymást követő évben elérték az öt példányt. Az állományok regionális változását finomabb térléptékben is

megvizsgáltuk, amihez összesen 107 évet felölelő terítékadat állt rendelkezésünkre. Ezeket a kisebb gazdasági egységek adatait az alacsony mintaelemszám miatt vármegyénként csoportosítottuk az elemzésekhez. A terítékadatok után a Kárpát-medencén belüli előfordulási és elterjedési adatokat összegezzük nagyrégióként, végül pedig a visszatelepítési kísérletekről szóló irodalmi adatokat összegeztük.

3. EREDMÉNYEK ÉS MEGVITATÁS

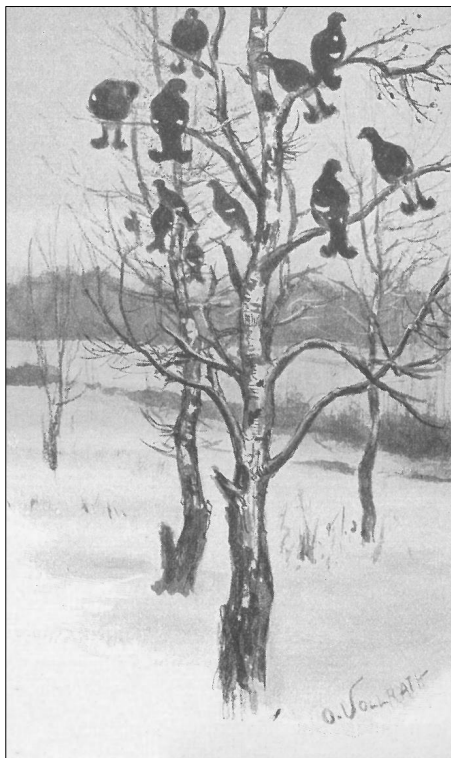
3.1. A NYÍRFAJD VADÁSZATA

A nyírfajdot jellemzően tavaszi dürgése során vadászták, ami egy-két héttel később kezdődik, mint a siketfajdé. A nyír rügyeinek fakadása idején, a kemény téli hidegek elmúltával március végén veszi kezdetét a nász, és akár május végéig, június első feléig is eltarthat (DUBA, 1886; DIEZEL, 1899; CSENEY VUCHETICH, 1900; DONÁSZY, 1907; GYULAI, 1908; TÉGLÁS, 1908; KRIPPEL, 1912; KERPELY, 1918; SZLÁVIK, 1929). A dürgést már az esti bezárulás során megkezdhetik a kakasok, de igazán hajnalhasadtakor aktívak. A pirkadó reggellet elhagyják az éjjeli szállásukat és a földre szállnak, mert – ahogy SZLÁVIK (1929) írja – „nagy tér kell szerelmi táncához.” Ahol kellően nagy állományok élnek, ezeken a tradicionális dürgő helyeken néha akár 20–30 kakas is összegyűlt. Ennek kapcsán érdemes GYULAI (1908) írását idézni, miszerint „a legtöbb vadász még az esetben is, ha alkalma volna talán társaságban dürgő kakasok közül néhányat kiszemelni, élvezetesebbnek és dicsegtetesebbnek találja a magányosan dürgőt azért, mert az ilyen szárnyas talán szebb célpontot szolgáltat...” Már ez a néhány sor is sejteti, hogy a történelmi Magyarország területén aligha volt ilyen látványban része a nyírfajd után járó vadászoknak.

Ahogy beszállnak a kakasok sziszegő, fújó, „csuhakoló” hangot (KERPELY, 1918), majd pedig doromboló „bugyogást”, sziszegő hanggal záró köszörülést hallatnak (HÖHNIG, 1895). A fiatal kakasoknak gyengébb, vékonyabb a hangja (ILLÉS, 1895).

Miután beszáll „felborzolja nyakának tollazatát, szétteríti 18 kormánytollból álló gyönyörű lantalakú farkát, szárnyait leereszti, s ismét fúj egyet, miközben majdnem méternyire a magasba ugrik. Ezt, a szerelmi extázis első felvonását, követi a második rész, a bugyogás” (KERPELY, 1918).

A dürgés tehát leeresztett szárnyakkal és kiterjesztett kormánytollakkal zajlik, amely során „ide-oda tipeg, forog, ugrik, neki fut vetélytársának s hevesen verekszik – a fiatal kakasokat elveri” az öreg nyírfajdkakas (HÖHNIG, 1895). Napkeltekor rövid szünetet követően a fent leírt hévvel tovább folytatódik a nász akár reggel 7–8 óráig (ILLÉS, 1895; BREHM, 1902; TÉGLÁS, 1908; KRIPPEL, 1912; KERPELY, 1918), mivel a tyúkok csak később jönnek a

2. ábra: Nyírfajdok az éjszakázó helyeiken a dürgés előtt DIEZEL (1899) nyomán

Figure 2: Black Grouse at their roosting sites before the drought after DIEZEL (1899)

dürgőhelyekre (GY., 1906). „A jérczék megjöttére a kakas ott nem hagyja köreit, amint azt másfajta szárnyasoknál látjuk, melyek a jérczék után szaladgálnak, hanem ellenkezőleg, még a fiatalabb kiskakas is önérzetes udvarló lévén, bevárja, míg a jérczék egyike-másika, közelébe ér. Az érdekes jelenet tulajdonképpen a hölgy választásban kulminál; akiket ők kitüntetnek, azok a választottak” (GY., 1906).

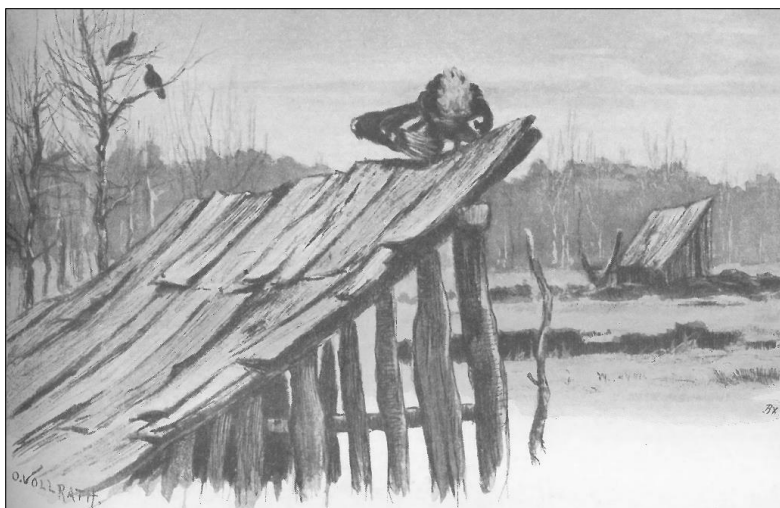
A nyírfajdnak állandó dürgőhelyei vannak, melyeket erdei tisztásokon, erdei réteken, vágásokban választ (HÖHNIG, 1895; SZLÁVIK, 1929). A magashegységekben ezek a hótól megtisztult foltok vagy nehezen megközelíthető lápos helyek azok (KERPELY, 1918), ahol szabad a kilátás és a mozgás lehetősége. Ezek nagysága mintegy 0,5–0,7 hektár (BREHM, 1902). Fontos, hogy ezeken a helyeken magasabb fák is legyenek, mivel este fölgallyaznak (**2. ábra**).

A hímek meglehetősen agresszívek egymással ilyenkor, „vívás közben fúj, csuhúkol a kakas, végre elvonul fás vidékre, ahol azután valamely fa tetején néha még órákig bugyog, majd leereszkedik, s a tojókhöz leszáll” (HÖHNIG, 1895). Ha vetélytársak kerülnek egymás közelébe, akkor a berzenkedésben, az ugrásban igyekeznek túltenni egymáson, közben pedig nekimennek a másiknak. A végén az erősebb – rendszerint öregebb – kakas elveri a gyengébb vetélytársat (KERPELY, 1918). „Csendes, langyos időben, vagy ha eső permetezik, egy kissé havazik: legjobb a dürgés. Erős fagy, szél, köd, nagyobb eső azt károsan befolyásolják...” – írja (DUBA, 1886).

A nyírfajd is állandó vad, amit nem is annyira a nyugalom köt helyhez, hanem inkább az erdők kedvező fekvése és azok kellő változatossága. Inkább a lomberdők lakója, amelyek fiatalosaiban, tarvágásaiban, az erdei rétek közelében szeret tartózkodni, különösen azokon a helyeken, ahol sok a különféle bogyótermő cserje (pl. áfonya), amelyek termését előszeretettel fogyasztja (HÖHNIG, 1895).

3.1.1. A nyírfajd lesvadászata

Az egyik legkedveltebb elejtési mód a dürgőhelyen történő lesvadászat volt (BREHM, 1902). Az eredményes zsákmányolást megsegítendő erre még a nyírfajd-nász előtt fel is kellett készülni. Mivel jól ismerték a vadászok a tradicionális dürgőhelyeket, ezért a nászidőszak előtt néhány héttel gallyakból (lehetőség szerint fenyőgallyak) készítettek kunyhót, esetleg lessödröt ástak, de az is lehet, hogy csak a bokrok takarásába húzódva várták a beszálló kakasokat (DONÁSZY, 1907; SZEDERJEI, 1942).

3. ábra: Dürgő nyírfajdkakas DIEZEL (1899) nyomán
Figure 3: Black Grouse male displaying after DIEZEL (1899)

„A tapasztaltabb, idősebb és kényelmesebb vadász a dürgőhelyek közelében már március elején jól fedett, minden oldalra kilövést nyújtó kunyhót (Schirmet) készít. Ebben várja még napkelte előtt a vadász a dürgő kakasokat [...]” (BÖHM, 1927). BÁRSONY (1910) azt is megjegyzi, hogy e művi leshelyek nem igazán zavarják a nyírfajdot dürgése során, még akár rá is száll ezekre **(3. ábra)**.

Kellő előkészület előzte meg e vadászatokat, különösen akkor, ha azok több napig tartottak, amit a hegyekben a kora tavasszal gyorsan változó időjárás gyakran megnehezített, megghiúsított. ILLÉS (1895) javaslata szerint „egy jó lámpás, plaid, shawl, meleg kesztyű, vízhatlan csizma, bot, egy pár hóabroncs és vadászsák a főkellékek, erőslövetű fegyver mellett. [...] Ezt mind az ember maga könnyen elviheti vagy a suhancz nyakába akaszthatja, s lassan hazulról elindul.”

Hajnalban és este volt a legnagyobb a siker valószínűsége. A kora reggeli vadászatokhoz célszerű volt már pitymallat előtt megközelíteni a leshelyet, ahol kellő takarásból várhatták a dürgőhelyre érkező fajdkakasokat (K., 1893; HÖHNIG, 1895; SZLÁVIK, 1929). HÖHNIG (1895) azzal a javaslattal élt, hogy a leshelyet célszerű előző nap megsejlelni, hogy másnap a szürkületi gyenge fényekben már nehezen megítélhető távolságokat pontosabban megbecsülhessük. ILLÉS (1895) szerint a délutáni vadászatok eredményesebbek voltak, amelyekre fél három óra tájban oda kellett érnie a vadásznak leshelyére. A kakasokat a dürgőhangok utánzásával csalták lőtávolságra (HÖHNIG, 1895) **(4. ábra)**. BREHM (1902) szerint a hívás ott volt igazán eredményes, ahol nem bővelkedett a terület nyírfajdban, s így a „csuhukolását” utánózva biztosabban csalogathatták a fegyvercső elé a kakast (HÖHNIG, 1895; BREHM, 1902; DONÁSZY, 1907). Ilyen esetben a vadászok csalsíp segítségével – vagy akár segédeszköz nélkül – a tyúkok hívóhangjait, vagy a rivális jellegzetes „harci jelszavát”

4. ábra: Nyírfajdvadászat csalsípval DIEZEL (1899) nyomán

Figure 4: Black Grouse calling after DIEZEL (1899)

szólaltatták meg, melynek hallatára a kakas, ha távolabb volt, repülve, ha pedig a közelben dürgött, akkor futva került a puskacső elé (DONÁSZY, 1907; BÖHM, 1927). Az öreg kakasoknál érdemes volt a „sihogás” mellett jércehívóhangokkal is próbálkozni, amit úgy imitáltak a vadászok, hogy az orrukát befogva „knak – knak – knak” szótagot ismételtek, s ha kellő ügyességgel imitálták, az öreg kakas aggatékra került (ILLÉS, 1895).

E vadászat során fontos volt mindvégig csöndben maradni, mivel a nyírfajd „[...] soha sem lesz sikerté vagy vakká, mint a nagyobb rokona, a süketfajd-kakas”, így könnyen felfigyel a leshelyben mocorgó vadászra. Ha sikerül is a közelbe csalni, akkor is csak egy röpke pillanat áll rendelkezésre, „kiugrásának pillanatában kell rá lőni, s ha elég gyors nem vagy a célozásban, úgy legfeljebb néhány borókaágat hordanak el sörétjeid...” (K., 1893).

ILLÉS (1895) szerint először az öreg kakast kell meglőni, mivel ez a fiatalokat elveri a dürgőhelyről, ami a vadászat szempontjából kedvezőtlen. „A gyengébb, fiatalabb kakasok megférhetőbbek lévén, aztán még szebb sportot nyújtanak.” GYULAI (1908) azonban önmérsékletre és mértéktartásra intette a nyírfajd vadászait. A dürgés kezdetén helytelennek tartotta, hogy lövést tegyen a vadász. „Hadd végezzék a pihent s erőtől duzzadó kakasok előbb életfeladatukat; ráérünk a dürgés végszakában is velük végezni”, ám ha mégis lövésre kerül a sor, akkor igyekezzünk „a fiatalabb kakasokkal beérni.” Úgy tartották etikusnak, ha a vadászat első reggelén a nyírfajd vadász legalább reggel 9 óráig a helyén marad és csak megfigyel, így megismerkedik a dürgőhely nyírfajdállományával és a dürgés intenzitásával (ILLÉS, 1895).

DONÁSZY (1907) azt is megemlíti, hogy külföldön, ahol „bővebben van e nemes szárnyas” (úm. Lengyelország, Svédország) a leskunyhók közelében egy póznát állítottak és erre, vagy egy közeli fa ágára egy kitömött kiskakast állítottak vagy egy fekete nemezből vagy posztóból formált csalimadarat tettek ki. E csalimadár vöröslő szemdudorait élénk színű vörös rongyokból formázták meg, „vagy pedig még egyszerűbben a paraszt lesivadász fából faragja ki a nyírfajd alakját és bevonva fekete szurommal, szeme köré felrakja vörös rongyból, vagy spanyolviaszból a dudorokat és ezt a «krampuszt» állítja a pózna végére. A féltékenykedő és páرزókédvtől felgerjedt kakas szenvedélytől vakon rohan az utáNZott vetélytársra, vagy legalább is a közeli fára ereszkedik, mialatt mindkét esetben könnyen puskavégre lehet kapni”.

Az ezekkel való vadászat kapcsán megjegyzik azt is, hogy nem csupán a tavaszi nász idején, de még ősszel is sikerrel alkalmazhatóak voltak (DONÁSZY, 1907). SZLÁVIK (1929) is leírja a csalimadarak alkalmazásának előnyeit, miszerint érdemes „műmozgású kakast is kitenni s utánozva a dürgő kakas meg a tyúk hangját” és így megkísérelni behívni a közelben lévő kakasokat. Ha hívásunkra sűrűn válasz érkezik, akkor valószínűsíthető a siker, de felhívta arra is a figyelmet, hogy minél közelebből hallatszik a hang, annál halkabban kell hívni. ILLÉS (1895) szerint, ha a kakas tüzesen „sihog”, akkor a hívásra le fog jönni, amihez ilyenkor többnyire elég volt két-három csahang. Ha a kakas a harmadik hívásra sem jön, vagy ha a hívás után jellegzetes „bugyogó” hangot hallat, akkor hiábavaló a próbálkozás. A hívó vadásznak célszerű volt magasabban lenni a kakasnál, mert a tapasztalatok szerint az szívesebben repült hegynék felfelé, mint lefele.

CSENEY VUCHETICH (1900) megemlíti, hogy sokkal élvezetesebb a vadászat, mint a róka vagy a siketfajd esetében, mivel a kiskakas egész nap dürgő, így nemcsak a hajnali és az esti órákban vadászhattak rá, bár ezek a napszakok kecsegtettek a legnagyobb sikerrel.

3.1.2. A nyírfajd vadászata cserkészeten

Bár a nyírfajd leginkább kedvelt elejtési módja klasszikus módon a lesvadászat volt, ennek ellenére egyéb lehetőségeket is megemlít a XIX–XX. század szakirodalmá. Vadászták vizslával kajtatva, cserkészve, az idény és terület minősége, jellege szerint. Erről azonban DONÁSZY (1907) megjegyezte, hogy „amilyen kellemes, épp olyan fárasztó és egyúttal veszedelmes is,

mert ha a terület mocsaras, vagy zombékokkal telt morotvás, úgy a vadász nem egyszer derékig, vagy nyakig süppedhet bele a mocsárba, egy hibás ugrás vagy lépés következtében”.

Tavaszi és őszi cserkészeten egyaránt vadászták a nyírfajdot, amíg azt a tilalmi idők nem korlátozták. A tavaszi cserkészetéről BREHM (1902) írt részletesen. *„Tapasztalt ügyes vadászok – kivált mikor a kora reggeli dürgés véget ért és rövid szünet után a fákra szálló kakasok újból kezdenek dürgögni – oly módon is vadásszák a nyírfajdot, hogy nagy vigyázva igyekeznek őt belopni. Minthogy a nyírfajdkakas dürgés közben is jól hall és lát, csakis úgy közelíthetjük be, ha minden földözetet jól kihasználva, lehetőleg nesztelenül haladunk feléje”* (BREHM, 1902). Sörétes (a javasolt sörét 4-es és 6-os, azaz 3,75 és 3,35 mm /ILLÉS, 1895; DIEZEL & MIKA, 1899/) és kiskaliberű golyós fegyverrel is vadászták (BÖHM, 1927), így a vadász ügyességétől függött a *„cserkészését úgy intézni, hogy legfeljebb 100 lépésről, kis golyóval, lelőhesse”* (DUBA, 1886). Ha a kiszemelt kiskakast a vadász nem golyós fegyverrel szerette volna elejteni, hanem söréttel, úgy közelebbre kellett belopni azt. Mivel azonban rendkívül éber a dürgés közben is, így ez kockázatos vállalkozás volt (PODHRADSKY, 1882; DUBA, 1886). A fentieket kiegészíti az a cserkészetre vonatkozó rövid leírás, miszerint a *„fiatalabb és ennél fogva ügyesebb, fürgébb vadásznak nagyobb élvezetet nyújt, ha a kakast becserkészheti s golyóval löheti, annál is inkább kell golyólövést ilyenkor alkalmazni, mert ritka eset a kakast serétlövési távolságra (krbl. 50 lépésnyire) belopni, mert közismert, hogy „a fekete lyrafarkú lovagnak minden egyes tollán szeme s füle van”* (BÖHM, 1927). Legeredményesebbnek azt tartották, ha a cserkészés során alulról fölfelé és szél ellen próbálták megközelíteni a kiszemelt kakast, aminek bugyogása közben lassan haladtak a vadászok, mert feltételezhető, hogy ekkor a cserkelés zörejeit kevésbé hallhatta meg. Az efféle belopás kísérletét a kakashoz a dürgőhelyre gyülekező jércék is megghiúsíthatták, melyek, ha gyanút fogtak, felreppentek, így gyakran a kakast is felverték (PODHRADSKY, 1882; DUBA, 1886). A fentiekből következően a cserkelésre tavasszal a szaporodási időben és – amíg ezt a vadászati tilalmi időkről szóló rendelkezések lehetővé tették – ősszel is lehetőség kínálkozott.

Az őszi cserkelések legkorábban augusztus és szeptember között vették kezdetüket, amikor a szaporulat már anyányi volt, de télen, nagy hóban is így könnyen puskavégre kerülhetett e fajdféle: *„[...] erős teleken, a nagy hóban pedig, óvatos és vigyázó természete dacára, könnyen meg lehet lepni”* (DONÁSZY, 1907). Meg kell jegyezni, hogy ezekben az esetekben is érvényes volt a tyúkok elejtésének tilalma. Amíg az őszi és téli vadászatok lehetősége adott volt, addig lehetett nagyobb szerepe a cserkelésnek. STERBETZ (1988) megjegyzi, hogy *„Az alföldi nyírfajdok jórészt bizonyára nem a dürgőhelyen, lesből, hanem keresve lötték”*, ugyanakkor az ezzel kapcsolatos szakirodalmi források hiányosak. Véltetően valóban a cserkészés során a vadászok elé kerülő vagy az általuk felvert fajdok eseti elejtései lehettek a fajdban szegényebb területeken a gyakoribbak.

3.1.3. A nyírfajd leálló vadászra mozdítása, hajtóvadászata és a bokrászat

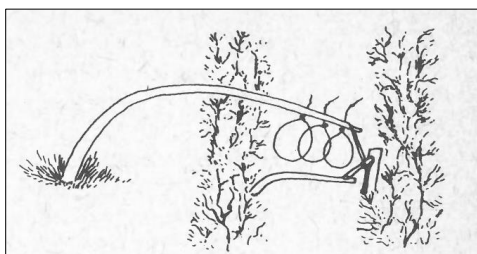
DONÁSZY (1907) egy sajátos elejtési módot is megemlíti a nyírfajd kapcsán, mégpedig a szétszórtan felgallyazott madarak leálló vadászra mozdítását. E sajátos „hajtóvadászati” kutyák és gyalogos hajtók, esetleg lovasok segítségével a leskunyhót körüljárva, az ott várakozó vadász irányába történt. Azokon a vidékeken, ahol e nemes vad nagyobb számban volt jelen, akár hajtás keretein belül is terítékre lehetett hozni (CSENEY VUCHETICH, 1900).

Meg kell jegyeznünk, hogy a Magyar Királyság területén aligha akadtak ilyen területek. A hajtás szervezése és levezénylése kapcsán CSENEY VUCHETICH (1900) az alábbi javaslattal élt: *„A hajtásnál azonban legyünk figyelemmel, hogy nagy területeket soha se vegyünk fel, hanem inkább csak kevés hajtóval dolgozva, csak kisebb területeket járassunk be, még pedig olyan formán, hogy a vadászok a hajtók között legyenek beosztva és ezekkel együtt zárt félkörben haladjanak lassan előre. A hajtóvadászatok ezen módja és formája lesz okvetlenül a*

legcélszerűbb és legsikeresebb.” E leírás kapcsán meg kell jegyezni, hogy ritka módja lehetett a nyírfajd vadászatának. Ezt erősíti meg BREHM (1902) leírása is, miszerint hajtás közben is lőtték a nyírfajdot, de ezt a vadászati törvények XIX. századi megjelenését megelőző időszakra datálta. „Dürgési időn kívül a nyírfajdra még vizslával busírozni is szokás” – írja CSENEY VUCHETICH (1900) azzal a megjegyzéssel, hogy e vadászati módot – vagyis a bokrárszatot – csak ősszel volt célszerű gyakorolni, amikor az az évi fiatalok már teljesen kifejlődtek. Esős időben kifejezetten eredményes lehetett a kajtatóbbel való vadászat, aminek magyarázata abban rejlik, hogy ilyenkor a nyírfajd lassabban kelt a kutya elől (DONÁSZY, 1907). Egy ismeretlen szerző a XIX. század második feléből említi e vadászati mód gyakorlását. „gr. Andrássy Aladár a szulovai [Felvidék] vágásokban vizslával vadászott reájuk, még pedig szép sikerrel” (ANONIM, 1873).

3.1.4. A hasznosítás egyéb lehetőségei

A XIX. században még általánosan elterjedt volt e madarak fogására a huroklás, a hálózás és a különféle borítókосarak alkalmazása. *Téli időben a fiatalokat és a vén tyúkokat, ha csalsípval a fiatalok hangját utánozzák, könnyű a felállított hálóba csalni, valamint hózivataros, téli éjszakákon, ha két, három ember égő fáklyákkal az erdőt bejárja, a nyírfajdok mintegy elvakulva szállodogálják körül a fáklyásokat, miáltal könnyűszerrel a csapóháló foglyaivá lesznek. Ősszel ellenben a hangafű közé, a bodza, vagy másfajta bogyóbokrok alá helyezett hurkokkal bőfogás jutalmazza a fáradságot*” (DONÁSZY, 1907) (5. ábra).

5. ábra: Cseklyék takarásában elhelyezett gyalogtörök (KOROMPAY, 1984)

Figure 5: Loops (cseklye) placed next to shrubs (KOROMPAY, 1984)

„Azokon a vidékeken, hol a nyírfajd bővében van, ellenben kosarakkal szokták fogni. Az e czélra font kosár alul hegyes csúcsba fut össze, fenn pedig, a körületénél valamivel kisebb tányéralakú fedő van akképen alkalmazva, hogy ha a nyírfajd a rászórt csalétekre kap, a nagyon könnyen elforduló tető a kosár fenekére lódítja, azután helyére visszafordulva, ugyané módon több fogást is ejthet” (DONÁSZY, 1907). Bizonyosan az élvefogás szolgálta ki a XIX. századi telepítési kísérleteket, amire volt igény a történelmi Magyarország területén. Ezt igazolják az ilyen célú újsághirdetések is (POCSKAY, 1906).

3.2. KERESKEDELEM ÉS ORVVADÁSZAT

A nyírfajd kereskedelmével kapcsolatos első adatot az 1500-as évek második feléből ismerjük. Ekkor Kassa környékén három példány 17 dénárba került. Egy évszázaddal később, 1610-ben Szepes vármegyében már 10 dénárt, 1612-ben Rozsnyóban pedig 12 dénárt fizettek darabjáért. Jól érzékelteti e madarak húsának értékét, hogy ekkor 1 font marhahús ára 4 dénár volt. 1708-ban Zemplén vármegyében 24 dénárba került egy példány (egy pulyka 60 dénárt ért). BREHM (1902) megjegyzi, hogy gazdaságilag közömbös, amit az is alátámaszt, hogy a budapesti és

bécsi piacokról alig maradt fenn a nyírfajd húsának értékesítésére vonatkozó közlés. 1883 és 1903 között öt különböző évből ismert a faj húsának ára. 1883-ban Bécsben 2 forint (mai értéken 10 040 Ft) volt darabja, néhány évvel később, 1887-ben Budapesten 1 forintba (mai értéken 5 160 Ft) került kilója. 1891-ben és 1899-ben 2 forintot (mai értéken 5 360 Ft) kellett fizetni annak, aki nyírfajd húst szeretett volna az asztalára tenni. Érdekes adat, hogy 1897. március 14-én még 2 forintba (mai értéken 5 440 Ft), március 24-én 1,4 forintba (mai értéken 3 800 Ft), 27-én 1,3 forintba (mai értéken 3 520 Ft), 30-án 1,2 forintba (3 240 forint), április 6-án pedig már csak 1 forintba (mai értéken 2 720 Ft) került darabja. 1888-ból és 1889-ből felvásárlási ára is ismert: ekkor Budapesten 3 forintot (mai értéken 16 000 Ft) fizettek párjáért. 1903-ban egy preparátor 4 koronát (mai értéken 10 720 Ft) adott egy példányért szintén Budapesten.

A nyírfajddal kapcsolatos kereskedelem kérdéskörében érdekes adalékul szolgál az adók alakulása is. Budapesten 1882-ben, 1887-ben, 1890-ben és 1898-ban 25 krajcár (mai értéken 1 360 Ft), 1934-ben és 1938-ban 60 fillér (mai értéken 800 Ft), 1943-ban pedig 120 aranyfillér (mai értéken 240 Ft) volt a fogyasztási adója. Bécsben 1884-ben 30 krajcárt (mai értéken 3 040 Ft), 1892-ben 52 krajcárt (mai értéken 2 680 Ft) kellett fizetni darabja után (BOZÓ & BENDE, bírálat alatt).

Illegális kereskedelem kapcsán foganatosított hatósági intézkedésről csak egy közlést ismerünk az 1886-os esztendőből. GÉCZI FERENC budapesti vadkereskedő üzletében február 19-én hat kakast foglaltak le a hatóságok (ANONIM, 1886).

Az első világégés időszakig bizonyosan kapható volt „vérfrissítés” céljából Magyarországon is, hiszen a Vadászlapban MAYER EDUARD bécsújhelyi élővad-kereskedése hirdette, ott megvásárolható volt (MAYER, 1914).

Az orvvadászat kapcsán meg kell említeni, hogy a hálózás a XIX. században már tiltott vadászati mód volt, ennek ellenére a hegyvidéki területeken még alkalmazták. A törözők hurkaiba természetesen a kakasok és a tyúkok is belekerültek, ami az ez idő tájt már erősen fogyatkozó állományt tovább csökkentette.

3.3. VADÁSZIDÉNY, TERMÉSZETVÉDELMI STÁTUSZ

A XIX. században megjelenő vadászati jogszabályok ugyan nem nevesítették külön a siket- és a nyírfajdot, de kivétel nélkül említik, mint „fajdkakast” és „jérczét”, így megtaláljuk már az 1872. évi VI. törvényben (10. §) is. E jogszabály volt tulajdonképpen a magyar madárvédelem első lépése, ugyanis a fenti két madárfaj volt az első, amelyeknek óvása érdekében korlátozásokat vezettek be Magyarországon. A vadászidény a „fajdkakasra” június 1-től március 1-ig tartott, míg a jérce elejtése minden időben tilos volt (**6. ábra**). A nyírfajdra vonatkozó passzus a törvény módosítását követően (1876. XLIV. törvénycikk) is érvényben maradt (TISZA, 1876).

Az 1883. évi vadászatról szóló XX. törvénycikk a III. fejezet 9. § (e) szakaszában már külön rendelkezett a fajdok vadászati tilalmáról, miszerint „siket- és nyírfajdkakasra június hó 1-től márczius hó 1-ig, jérczékre pedig minden időben” tilos volt a vadászat. A nyírfajd tehát őszi-téli cserkészeten ekkor már nem volt vadászható.

A trianoni országvesztést követően a jelenlegi országhatárainkon belül a nyírfajdnak csak eseti előfordulásai voltak, a stabil költőpopuláció fogalma e térségre nem volt értelmezhető. Annak ellenére, hogy igazi „rara avis” volt e fajdféle, nem született újabb rendelkezés megóvása érdekében, így az 1923-as évben közzétett Vadászati Útmutatóban korábbi idényét olvashatjuk, tehát továbbra is április 1. és május 31. között volt elejthető a jércék kiméletének kötelezettségével (NAGY, 1923).

VADÁSZ-FALI-NAPTÁR.													
A vadak tilalmi és vadászati ideje.													
A zöld mezők a vadászati időnyt jelölik.													
		Január	Február	Március	Április	Május	Junius	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	December
Szarvas	bika												
Dámvad													
Szarvas, dámvad és őztehén													
Őzbak													
Zerge													
Vadsertés													
Nyúl													
Fajd kakas													
Fajd jérece													
Fogoly													
Fácán													
Tuzok													
Fűrj													

Minden más madárra február 1-től augusztus végéig tilos a vadászat, kivéve a ragadozókat, továbbá a seregekben vonuló vadludakat és kacsákat mely utóbbiakat azonban állandó tartózkodási helyükön tilos vadászni a költés ideje alatt.

6. ábra: A vadászati tilalmi idők 1879-ben (ANONIM, 1879)

Figure 6: The hunting bans in 1879 (ANONIM, 1879)

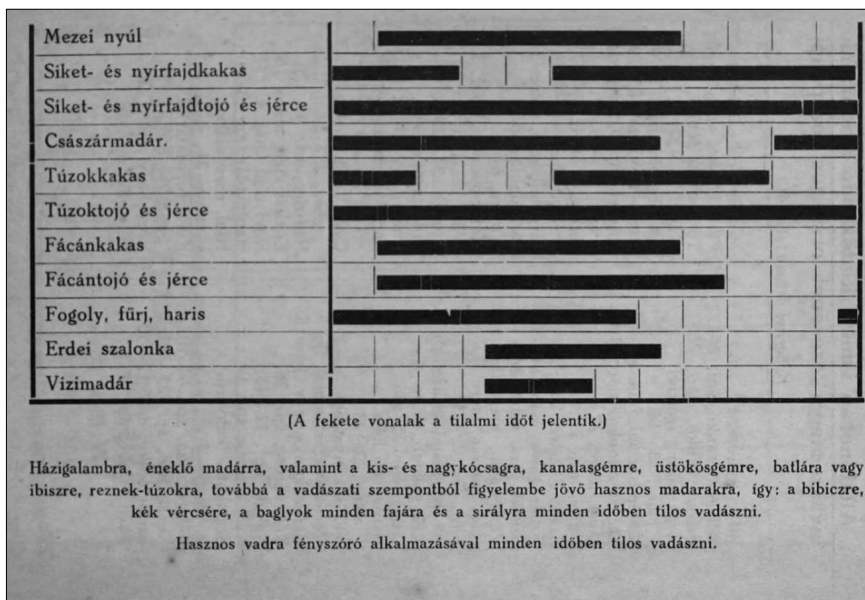
Az első világháborút követő országvesztés után a csonka Magyarországon új vadászati szabályozásra volt szükség, de gyökeres változás nem történt, hiszen az 1925. évi XXIV. törvénycikk csupán módosította a korábbi, több mint 40 évig hatályos vadászati törvényt. A nyírfajd idénye nem változott, annak ellenére sem, hogy állományai – az eseti előfordulásokat leszámítva – gyakorlatilag egészében a trianoni határokon kívülre kerültek. Az 1926/27-es vadászati évet követően is a fenti idény volt érvényben (NAGY, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932).

Bár egészen 1933-ig volt vadászidénye, de a hazai vadászoknak aligha volt lehetősége nyírfajdot zsákmányolni, mivel erre az időre a peremterületek populációi végleg felmorzsolódtak (FÖLDVÁRY, 1924, ROTH, 1942).

Az 1933-as esztendőben még megmaradt vadászható státusza (NAGY 1933), de idényt már nem állapítottak meg rá, egész éven át tilos volt az elejtése (7. ábra).

Az 1935-ös esztendőtlől ismét a korábbi idénnyel szerepel a vadászható fajok sorában (NAGY, 1935; ZAMBÓ, 1936; NIKOLITS, 1940), viszont az 1941-es évben újra egész éves tilalom vonatkozott rá (NIKOLITS, 1942).

A vadászati idény és a tilalmi idő megállapításáról szóló 1950-ben kiadott jogszabály (16 074/1950. (VI. 27.) FM. rendelet) hozott végérvényes változást a nyírfajd vadászatának kérdésében Magyarországon. E a jogszabály ugyanis már nem nevesíti a nyírfajdot, mint vadászható fajt (2. § /2/), így – mint a vadfajok körében nem szereplő fajra, a nyírfajdra is – általános vadászati tilalom volt érvényes (3. § /1/). Az 1954-es évben hatályba lépett madárvédelmi rendelet (59/1954 (IX.9.) MT. rendelet) meglepő módon nem említi. A veszélyeztetett, kipusztulófélben lévő hazai fajok listáját összegző vörös könyvben viszont már szerepel (RAKONCZAY, 1989). Jelenleg a 13/2001. (V. 9.) KöM. rendelet 2. számú mellékletének 922. sorában védett fajként 50 000 forintos eszmei értékkel szerepel. E joghely4/A. § (10) alapján a külföldön jogszerűen megszerzett nyírfajdtrófea tartása, bemutatása, az országba történő behozatala, az országból való kivitele, valamint az országon

7. ábra: A vadászati tilalmi idők 1933-ban (NAGY, 1933)

Figure 7: The hunting bans in 1933 (NAGY, 1933)

történő átszállítása természetvédelmi hatósági engedély nélkül végezhető, a jogszerű megszerzést azonban igazolni kell.

3.4. A NYÍRFAJD TRÓFEÁJA ÉS A VELE KAPCSOLATOS NÉPI HIEDELMEK

„A nyírfajdkakast nemcsak jó ízű húzáért, de különösen farkdíszéért vadásszák...” – írja SZLÁVIK (1929). Ekkorra azonban húsa már bizonyára még kevésbé volt jelentős, mint korábban lehetett. A XX. század első évtizedeire jelentősen lecsökkent állományaiból aggatékra kerülő ritka zsákmányok inkább a trófeaszobákat és közgyűjteményeket gazdagították. A szokásoknak megfelelően több alternatíva is kínálkozott a preparálás terén. Egyrészt a kor divatjának megfelelően aggatékra, valamint pozícióba állítva is készülhettek preparátumai, de akár a díszes lant alakú kormánytollakkal nyakpreparátum formájában, vagy csak a kormánytollakat alátétre helyezve is (8. ábra).

Értékét jól tükrözik a lődíjak is. Az 1800-as évek elején 12 krajcárt (mai értéken 840 Ft), 1893-ban Gömör-Kishont vármegyében 1 forintot (mai értéken 5 440 Ft), 1904-ben Liptó vármegyében 20 koronát (mai értéken 50 720 Ft), 1907-ben Szepes vármegyében 60 koronát (mai értéken 146 360 Ft), míg 1918-ban 70 koronát (mai értéken 40 560 Ft) kellett fizetni egyetlen kiskakas elejtéséért. Csonka-Magyarországon 1923-ban 12 000 korona (mai értéken 56 000 Ft) volt a nyírfajd lődíja. A magyar vadászok körében nem volt divat – hiszen nem volt annyi nyírfajdelejtés, hogy divatja lehessen –, de a szomszédos Alsó-Ausztriában, valamint Tirolban, Bajorországban és Stájerországban a nyírfajdkakas lant alakú szélső farktollait büszkén tűzték kalapdíszül a vadászok és legények.

A kiskakast ezeken a területeken népi mítoszok, népi hiedelmek is övezték, amelyekről BREHM (1902) értekezett a nyírfajdot bemutató írásában, s bár ezek a történelmi Magyarországon nem honosodtak meg, de érdekes adalékul szolgálnak. „Sőt bizonyos jelentősége is van a tollnak: hetykeségét, rátartósságát, kötekedésre, veszekedésre való

8. ábra: Nyírfajd preparátuma a Soproni Egyetem vadászati gyűjteményében (Fotó: BENDE ATTILA)

Figure 8: Preparation of a male Black Grouse in the hunting collection of University of Sopron
(Photo: BENDE ATTILA)

hajlandóságát, vagy békés érzületét fejezi ki vele a legény, a szerint, amint be- vagy kifordítva tűzi kalapjára. A tiroliak mondái szerint az ördög mikor – mint gyakorta szokott – vadász képében jelenik meg, kalapján a nyírfajdkakas félfarkát viseli, de nem balraállón, mint keresztény vadászok szokták hordani, hanem jobbra tűzve, úgy, hogy a jó ember könnyen felismerheti s veszedelmes incselkedései és kisértései elől kitérhet. Az alpesi vidékeken dívó «Schuhplalter»-tánc pedig a dürgő nyírfajdkakas ugrándozásainak utánzása.”

3.5. A NYÍRFAJDVADÁSZATOK MEGÍTÉLÉSE MAGYARORSZÁGON

Érdekes adalék SZÖNYEY (1888) azon megállapítása, miszerint Magyarországon a nyírfajd vadászata iránti érdeklődés erősen polarizált volt az egyes társadalmi rétegek vadászai körében. „Aránylag csekély lelövés onnan magyarázandó, hogy a nyírfajd kakasnak leskunyhóból történő elejtése sokkal kevesebb vadász-ingerrel bír, mint a dürgő nagy kakasnak a vadász ügyességétől feltételezett megközelítése, e mellett pedig a még nagy hóval borított hegyhátakon oly fárasztó, és a zord idő viszontagságaival dacoló vadászt oly megpróbáltatásoknak teszi ki, hogy a nyírfajd-vadászatnak az úri vadász-körökben jóval kevesebb kedvelője akad, mint a nagykakas vadászatánál, miért is az elejtett kiskakasok nagyobbára az erdővéd- és vadász-személyzet által szoktak aggatékra fűzetni”. Az bizonyosan megkérdőjelezhető, hogy a kisszámú terítékeknek az lett volna az oka, hogy kevésbé mutatkozott igény a vadászatára. Az

ok inkább abban keresendő, hogy a nyírfajd sohasem volt olyan gyakori, mint a császármadár vagy a siketfajd, így széles körben nem volt lehetőség az elejtésére. Az is megcáfolja a fentieket, hogy magas lődíjat kellett fizetni az elejtéséért. Az pedig, hogy kevésbé volt sportértéke, és kisebb élményt nyújtó vadászatának inkább az erdőkerülők hódoltak, azt részben cáfolják a nagyobb uradalmak (pl. Polonka, később Garamszécs és Murány, Munkács, Grénic) terítékstatisztikái, vagyis a társadalmi elit, ha tehette, szívesen fűzte aggatkára. Vadászatának sportértékét hitelesen idézik elének azok a leírások, amelyekben arról olvashatunk, hogy milyen embert próbáló volt a vadászata a XIX–XX. század zord, hegyvidéki viszonyai között: „A vadásznak még teljes sötétségben s nagy csendesen kell a párzasi hely közelébe jutnia, minek következtében – ha a helyiség, hol a párzás történik, lakóhelyektől vagy erdei kunyhóktól távolabb esik – a vadásznak az éjt hóban, vízben kint kell töltenie, mihez ismét edzett test szükséges. Egy szóval e sport terheesebb, mint az alföldi vadászat, de egy ily vad elejtésén több öröme is van a vadásznak, mint ha az alföldön ugyanannyi idő alatt halomra lő jó csomó nyulat, foglyot vagy fürjet. Egy ily vadnak elejtése majdnem mindig nagyon kiérdemelt zsákmány” (PODHRADSKY, 1882).

3.6. GASZTRONÓMIA

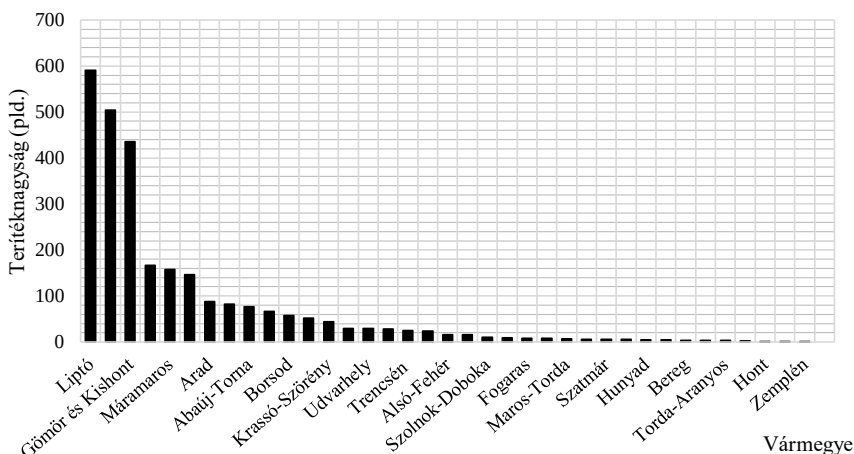
A Vadász-Lap „Vadászkonyha” című rovatában a következőket olvashatjuk a nyírfajd húsáról: „E szép madár húsa az előbbi [siket]fajd húsánál sokkal puhább. Különösen a tyúk és fiataloké igen kitűnő pecsenyét ad, a kakasoknak pedig azon sajátága van, hogy belső része a mellhúsának fehér, a külső pedig barna.” (ANONIM, 1884). BREHM (1902) szintén úgy vélekedik, hogy a nyírfajd húsa sokkal ízletesebb, mint a siketfajdé, ugyanakkor csak kevesek juthattak hozzá húsához. „Közép-Európában e madarat a delicatesszekhez számítják, éjszaki részeiben pedig a vadászata a köznép élelméhez és kenyérkeresetéhez tartozik” (ANONIM, 1884). Ennek ellenére a magyar gasztrókultúrában is ismert volt, sőt, meglepő módon több elkészítési módját adták meg, mint a széles körben hozzáférhető császármadár esetében (BOZÓ & BENDE, bírálat alatt). Egy 1884-es receptösszeállítás marinírozott és töltött fajdra közöl receptet. FÓNAGY JÓZSEFNÉ GAJÁRI NELLI (1901) a tűzokra, valamint a siket- és nyírfajdra egyaránt alkalmazható receptet adott közre. Minden esetben javasolja a madarak nyúzását, mert a fajok bőre „kellemetlen fenyő, illetve borovicska ízű és szagú”, ami a pácolást követően a húson is érezhető.

CZIFRAY (1888) Magyar Nemzeti Szakácskönyvében olvasható a fajdfélék elkészítésének több módja is, így a leves, a sülték (pl. fajdtyúk befojtva), sőt a belőle készíthető hideg pástétom leírása is megtalálható benne. A fajok esetében nyáron 6, míg télen 14 napos „senyvesztés” után javasolták csak elkészíteni a húst, hivatkozva arra, hogy „nehéz emésztésű”. Egy 1906-os rövid recept jól tükrözi, hogy igazi kulináris különlegesség volt, ami a nagyvárosok piacairól már csak a hozzávalók alapján sem a közember asztalára került. „Egy-két fajdot megkoppaszva kitisztítunk, a mellrészét finoman megtűzdeljük és mindegyikbe egy czitromszeletet s egy darabka vaját dugunk. Zsirban vagy vajban kis tejjőllel megpároljuk, aztán főlseletelve, deszkára rakva kihűtjük. Fél liter erős barna levesben vörös borban főtt szarvasgombaszleteket, fél citrom levét és 10 lap langyos vízben főloldott zselatint megfőzünk. Aztán az egyes húsdarabokat az előbb átszűrt mártásba mártva, szépen főlhalmozzuk táltra, ráöntjük a mártás többi részét és jégre állítjuk másnapig. Mielőtt az asztalra adnánk, zöld salátával, uborka- és czitromszeletekkel földiszítjuk” (ANONIM, 1906). MIKOLA (1933) két receptet is megadott a nyírfajdra vadételeit összefoglaló munkájában, és a siketfajddal azonos módon javasolta e fajdféle sültjeit elkészíteni.

4. A NYÍRFAJD TERÍTÉKEI

4.1. Vármegyei adatok

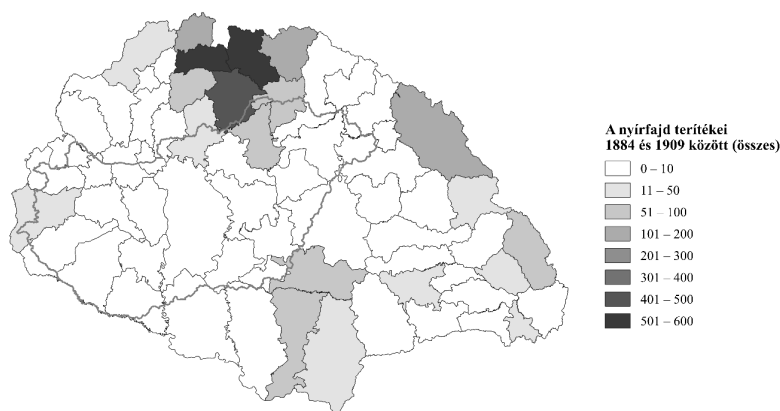
A XIX–XX. század fordulójáról ismert országos terítékstatisztikák alapján a Kárpát-medencében mindenkor ritka faj volt, de a Felvidék és Erdély hegyvidéki területein évről évre ismertek terítékadatai. Az 1884 és 1909 közötti évek országos adatai ($n = 2\,723$) alapján 63 vármegyéből 37-ben regisztrálták elejtését. Az 1884 és 1909 közötti években a nyírfajd összes terítékének 56,2%-át három vármegye adta: Liptó (21,7%), Szepes (18,5%), valamint Gömör-Kishont (16,0%). E három vármegyében az országos 25 éves összes elejtés meghaladta a 400 példányt. Legalább 10 példányt elérő elejtést 18 vármegyében rögzítettek, amiből Árva (6,1%), Máramaros (5,8%) és Sáros (5,4%) vármegye képviselt kimagasló értéket. Arad (3,2%) és Temes (2,4%) vármegyében ugyan ismertek e fajdféle elejtési adatai a BEDŐ-féle adatsorból (FARAGÓ, 2009), azonban ezeket az egy-egy évben (1892, 1894 és 1909) rögzített nagy elemszámú közléseket fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel egyéb, a fajjal kapcsolatos ornitológiai közlések adatai nem erősítik meg őket (9. ábra).

9. ábra: A nyírfajd terítékadatai a Magyar Királyság területén 1884 és 1909 között

Figure 9: The hunting bag of the Black Grouse by county in Kingdom of Hungary between 1884 and 1909

Az országos adatok negyedévszázados átlagából kirajzolódó területi mintázat alapján a Kárpátok három nagy régiójában voltak jelentősebb állandó nyírfajdállományok (10. ábra). E régiók közül a Nyugati- és Keleti-Kárpátok vonulata, Temes és Arad vármegye Bánságot övező hegyvidéki területei, valamint Alsó-Fehér vármegye terítékei voltak kiemelkedőek. Ezen adatok kapcsán érdemes azonban megjegyezni, hogy a nagy átlagos értékeket csupán három év (1892, 1894 és 1909) adta. Az 1884 és 1909 közötti időszakból egyetlen további adatot sem ismerünk ezekből a megyékből, ami a nagyszámú éves teríték tükrében egyrészt az adatközlés hiányosságára utal, másrészt pedig azt jelzi, hogy vélhetően ezeken a területeken kezdett el legkorábban visszaszorulni a nyírfajd állománya. Az Északi-Kárpátok régiójának terítékeit vizsgálva a legmeghatározóbb területek Liptóban, Szepesben, Árva és Gömör-Kishontban voltak, míg a környező vármegyék jelentőségükben elmaradnak ezektől. A legszerényebb nyírfajdterítékeket a Keleti-Kárpátokon regisztrálták, ahol Udvarhely, Máramaros, Nagy-Küküllő, Sáros, Udvarhely és Brassó vármegyéket érdemes megemlíteni. Ezen vármegyék

10. ábra: A nyírfajd terítékadatainak vármegyei megoszlása a Magyar Királyság területén 1884 és 1909 között

Figure 10: Distribution of hunting bag of Black Grouse by county in Kingdom of Hungary between 1884 and 1909

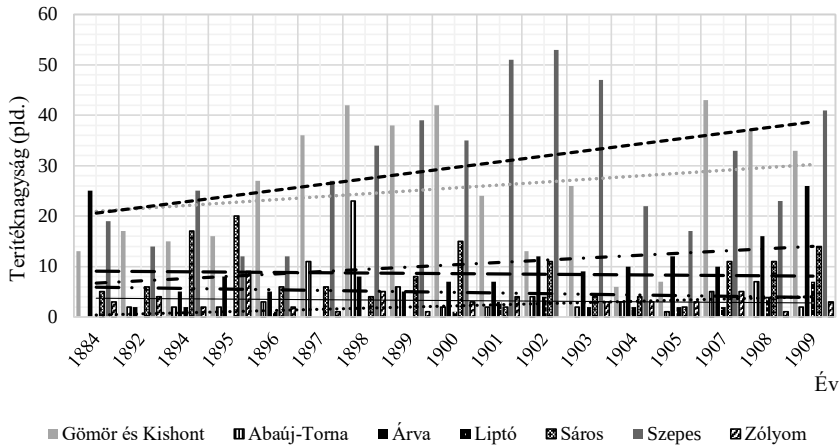
szomszédságában található területekről csupán szórvány adatokkal rendelkezünk. Az Alpokalja régiójával kapcsolatban álló Nyugat-Magyarország Vas és Sopron történelmi vármegyéiből rendelkezünk még terítékadatokkal, de ezeken a területeken bizonyosan sosem volt állandó populációja a fajnak.

Nem csupán a terítékek térbeli súlypontjait érdemes megnézni, hanem azok időbeli változását is. Annak érdekében, hogy értékelhessük a Kárpát-medence – a nyírfajd előfordulások szempontjából meghatározó – egyes nagyobb földrajzi térségeiben végbemenő állományváltozásokat, kiválasztottuk azokat a vármegyéket, ahol legalább öt évből ismerünk elejtési adatokat és a terítékek legalább két egymást követő évben elérték az öt példányt. Az Északi-Kárpátokban (Abaúj-Torna, Zólyom vármegyék) stagnált vagy enyhén növekedett (Árva, Gömör-Kishont, Liptó, Szepes vármegyék) a terítéknagyság. Ez alapján arra következtethetünk, hogy a faj ugyan kis populációnagysággal, de folyamatosan jelen volt ezeken a területeken (**11. ábra**).

CHERNEL (1899) szerint elsősorban az Északkeleti-Kárpátokban fordult elő a faj. Közlése szerint Erdély jelentőségében alulmaradt a felvidéki területekhez képest. Az erdélyi előfordulások kapcsán a Gyergyói-havasokat említi, de Gyergyó jelentőségét a BEDŐ-féle terítékadatok nem erősítik meg, ugyanakkor tény, hogy Máramarosban (5,8%) és Csíkban (3,0%) ismertek a legtöbb évből és a legnagyobb elemszámmal gyűjtött abszolút terítékadatok, így ezek lehettek az erdélyi populáció utolsó olyan élőhelyei, ahol még tartósan jelen volt e fajféle. Az 1907-es év kiugró adatai kissé torzítják a terítékváltozás trendjét, ugyanakkor a legstabilabb állományok Máramarosban voltak, de itt is enyhén csökkenő tendencia volt érvényes, ahogy Erdélyben általában (**12. ábra**).

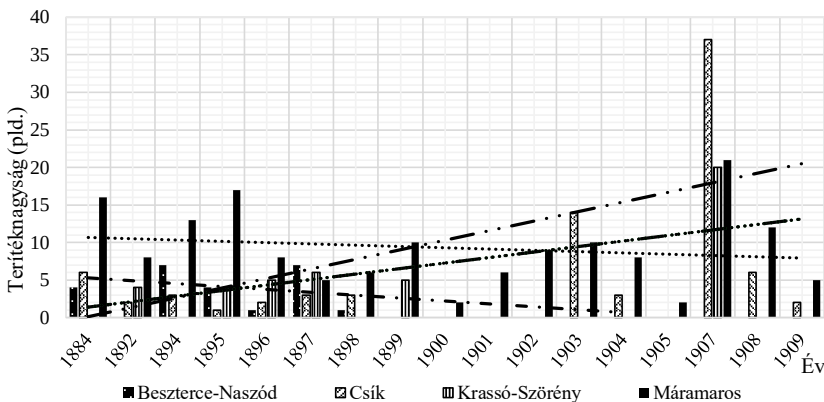
Érdemes megjegyezni, hogy a BEDŐ-féle összeállításban közreadott erdélyi terítékadatok tükrében a CSATÓ (1894a, 1894b) által megkérdőjelezett XIX. századi erdélyi előfordulások adatai is helytállóak lehetnek.

Annak érdekében, hogy reális képet alkothassunk az állományok regionális változásának trendjéről, illetve annak eltérő tendenciáiról finomabb térléptékben, kisebb tájegységenként is vizsgáltuk a nyírfajdállományok alakulását. Összesen 107 év terítékadata állt rendelkezésünkre kisebb tájegységenként – jellemzően uradalmanként –, amelyeket

11. ábra: A nyírfajd terítékadatainak trendje az Északi-Kárpátokban a legalább két évben öt példányt meghaladó elejtési adattal rendelkező vármegyékben 1884 és 1909 között

Figure 11: The hunting bag of the Black Grouse from the Northern Carpathians from the counties with data at least more than five hunted specimens in at least two years between 1884 and 1909

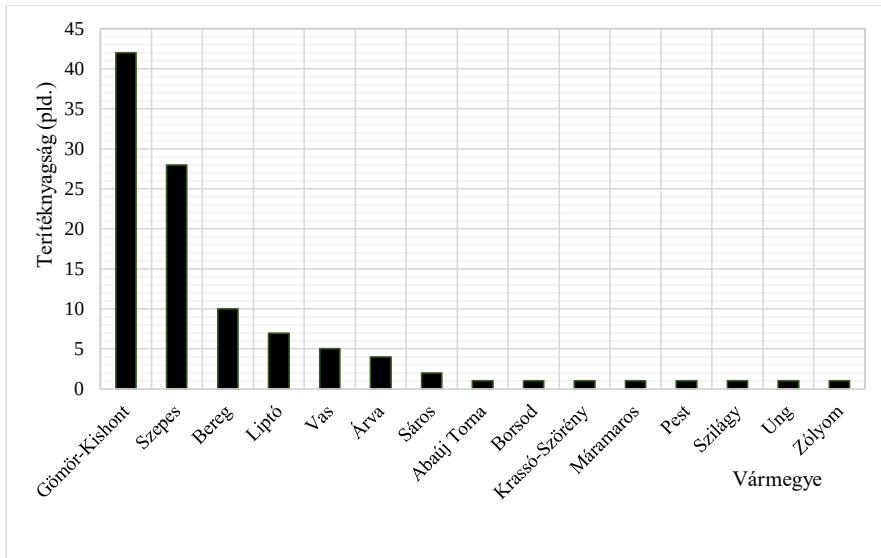

12. ábra: A nyírfajd terítékadatainak trendje Erdélyben a legalább két évben öt példányt meghaladó elejtési adattal rendelkező vármegyékben 1884 és 1909 között

Figure 12: The hunting bag of the Black Grouse from Transylvania from the counties with data at least more than five hunted specimens between 1884 and 1909

vármegyéenként csoportosítottuk. A legtöbb adat Gömör-Kishont és Szepes vármegyékből származott. Ezt követték azok a vármegyék, amelyek területéről legalább öt adat állt rendelkezésre, ami alapján meghatározhattuk az átlagos vármegyei terítéknagyságot (13. ábra). Ez Gömör-Kishont vármegyében 4, Szepes vármegyében 5,2, Bereg vármegyében 5,5 példány éves elejtését jelentette. Mivel ebből az időszakból már nem rendelkezünk dél-erdélyi terítékadatokkal, így a felvidéki vármegyék szerepe egyértelműen kimagasló, ami alapvetően

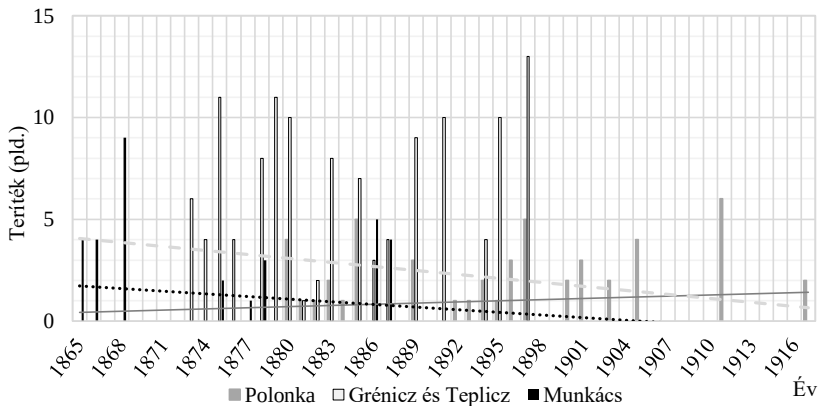
összhangban van az országos adatok tendenciáival és jól jelzi a faj visszahúzódásának regionális eltéréseit is.

13. ábra: A nyírfajd éves regionális terítékadatai vármegyenként

Figure 13: The distribution of the Black Grouse hunting bag by county

Három olyan uradalmi vadászterület nyírfajdterítékeit közöljük, ahonnan legalább 10 különböző évből állnak rendelkezésre éves adatok az 1865 és 1917 közötti időszakból (**14. ábra**). A terítéknyag Polonkán (n = 19) növekvő tendenciát mutatott, Grénicen és Teplicen (n = 18), valamint Munkácson (n = 16) viszont csökkent.

14. ábra: Három különböző uradalmi vadászterület nyírfajd terítékadatai 1865 és 1917 között

Figure 14: Black Grouse hunting bag data recorded in three different hunting areas between 1865 and 1917

4. AZ UTOLSÓ ISMERT NYÍRFAJD ELŐFORDULÁSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

NAGY (1926a) szerint az 1920-as évek közepén még előfordult „*az Északnyugati Felföldön, Árva, Liptó, Zólyom, Szepes, Turóc, Trencsén, Abaúj-Torna, Sáros, Gömör megyékben, továbbá az Északkeleti Felföldön, Ung, Bereg, Zemplén, Máramaros megyék hegyi erdőségeiben s végül Erdélyben, Maros-Torda, Csík, Szeben, Torda-Aranyos, Udvarhely, Hunyad és Krassó-Szörény megyékben.*” GYULAI (1908) szerint az állománycsökkenés oka részben az élőhelyek eltűnése és azok átalakulása, részben pedig a faj vadászata volt. E kérdéskör mellett kiemelte az öreg kakasok kíméletének jelentőségét a faj fennmaradása szempontjából.

A fenti rövid összefoglalást követően a megfigyelési adatokat finomabb térleptékben, földrajzi egységeként tárgyaljuk, így adva átfogó képet a Kárpát-medence nyírfajdállományának térbeli változásáról az elmúlt másfél évszázad irodalmi adatai alapján.

4.1. FELVIDÉK

MAUKS (1942a, 1942b) szerint az 1700-as évek végén és az 1800-as évek elején ritka faj volt a nyírfajd a Magas-Tátra madárfaunájában. 1883-ból Nagyrőcéről egy, majd 1895. május 20-ról ugyanonnan két, 1896 júniusából Vizesrétről hat, 1902. május 26-ról Vichodnárról hat tojása került be a Természettudományi Múzeum gyűjteményébe (HARASZTHY, 2015). „*A nyírfajd hol sűrűbben, hol ritkábban mutatkozik, úgy hogy némely évben egyes vidékeken alig látni egyet-kettőt, míg más évben ugyanott szép számmal jelenik meg. Hajlandó vagyok hinni, mit Tschusi e madárról mond, hogy gyakran vándorol s tartózkodási helyét változtatja. Mindamellott ismerem vidékeket, hol a nyírfajd mindig nagy számmal van. Például Gömörnek a Szepességgel határos hegyláncolatában, az Érczhegységek déli lejtőin, a gróf Andrássyak, gr. Nádasdy né s a rosnyóiak erdőségeiben vagy a dobsinai Treszniken, hol reggelenként egy-egy dürgtéren 5–10 kakas is megfordul. Több év előtt, egy ősszel, gr. Andrássy Aladár a szulovai vágásokban vizslával vadászott rájuk, még pedig szép sikerrel. A rozsnói vágásokban, szintén több év előtt, egy nap alatt vizsla előtt mintegy 12 db fiatal nyírfajd lövetett, egy bizonyos egyén által... A csetneki völgy alsóbb lombos vidékein ez-előtt 25–30 évvel szintén sok volt a nyírfajd, s úri vadász soha ez alacsonyabb bérceknél feljebb nem fáradozott utánuk. Most másként áll a dolog s csak a magas hollákon, s ott is elég gyéren van a nyírfajd elhintve*” (ANONIM 1873). DUBA (1886) közlésében szintén a vesztes állománycsökkenésről ír, ami a Kárpát-medencében jó élőhelynek tekinthető hegyvidéki területeken a XIX. század második felére a vadászati lehetőségeket is drasztikus módon korlátozó mértékben ment végbe.

„*Árva megye 100 községe közül 21 község határában van csak, egyes bizonyos helyeken, évről-évre, hol a lápos rónán, másutt a középhegységben, nálam pedig az alpes legtetefjén. Ezen helyek annyira különböznek egymástól formaió, fekvés és a növényzetre nézve, hogy a nyírfajd tartózkodási hajlamaira egy természetszerű directívát levonni lehetetlen.*”

Az egyik utolsó közlés FÖLDVÁRY (1924) tollából ismert, aki a „Csonka-Gömörben” tett nyírfajdvadászata kapcsán a következőket írta: „*[...] alig figyelek kísérem áradozó beszédjére, ki állítólag minden évben lőtt itt néhány kis kakast. Régebben, mikor életmódjának kedvező minden feltétel meg volt, mikor a bogyókat, egyéb gyümölcsöket termő bokrokkal és cserjékkel kevert nyíresek és védelmet nyújtó sűrű erdők borították az enyhe hajlatokat, mikor még áhítatos csend honolt az erdők mélyén: igen sok nyírfajd tanyázott e vidéken.*” Sikeresen el is ejtett egy példányt.

4.2. ERDÉLY

Az 1800-as években „parasztpuskások” és orvosok közölték a faj megfigyelési adatát Fogarasból Bráza község havasain és a Páringen, Borszék vidékéről a Gyergyói-havasokból, a Szászrégentől északkeletre fekvő hegységekből, valamint a Retyezátból (CSATÓ 1894a, 1894b). Mivel a fenti megfigyelésekről semmilyen egyértelmű bizonyíték nem állt rendelkezésre, ezért ezeket az adatokat CSATÓ (1894a, 1894b, 1897a, 1897b) és később CZYNK (1896) sem fogadta el. 1894 áprilisának utolsó napjaiban aztán DR. FILEP SÁNDOR csíkszentdomonkosi orvos a gyergyóbélbori Mogyorós havason lőtt egy kakast, amit májusban be is mutatott CSATÓ KÁLMÁNNak (CSATÓ 1894a, 1894b). A következő hiteles előfordulására csupán egy esztendő kellett várnai. 1895. április 1-jén BALKAY ÁRPÁD csendőrfőhadnagy szintén Bélborban hozott terítékre két kakast. CZYNK (1896) ebben az évben tyúkokat is látott Gyergyóban. 1896. május 21-én Gyergyóditróban lőttek egy kakast, aminek következtében CSATÓ KÁLMÁN alaposabban utánajárt a helyi állománnyal kapcsolatos adatoknak (CSATÓ, 1896). IMRE DÉNES erdőmester, aki az utóbbi kakast lőtte, arról tájékoztatta, hogy „*a nyírfajd előfordul Csík vármegyének magántulajdonát képező úgynevezett revindikált havasi erdőségeiben, melyek a czikkében érintett Bélbor községet körülfogják; továbbá Gyergyó-Szárhegy községnek Borszék és Bélbor között (Borszéktől északra, Bélbortól nyugatra) fekvő második határrészben levő erdőbirtokán; és ismét Ditró község határában*”. Ezek az adatok CSATÓt arra engedték következtetni, hogy a korábbi szászregeni közlések is hitelesek lehetettek, mivel ezek a hegységek összeköttetésben vannak az Északkeleti-Kárpátokkal, ahol a faj egyébként előfordult. Mindezek mellett előkerült „*a Gyergyóalfalu községnek a görgényi uradalommal határos Tatárka és Felleszilása nevű erdeiben is, tehát Hargita hegyláncában is*”. IMRE DÉNES szerint 1885 és 1896 között összesen hét példányt lőttek, és 4–10 dűrgő kakas is szem elé került. Ekkor az itt található állományát 50–60 példányra becsülte. Nagyenyed környékén ritka volt az 1800-as években, „*régebben viszont a kalotaszegi havasokban is találtatott*.” Radnán viszont még ekkor is előfordult (SCHENK, 1920). BALKAY (1926) 1870-es és 1880-as évekbeli családi visszaemlékezésekre alapozva azt írta, hogy a faj ritkán, de előfordult Erdély különböző részein. MADERSPACH (1926, 1932) BUDA ÁDÁMra és más vadászok és megfigyelők „szavára” hivatkozva említi, hogy az 1870-es években, sőt még az 1900-as évek elején is élt a faj a Retyezátban és a Páring hegységben. Saját megfigyelései szerint az 1920-as években már nem fordult elő ezeken a vidékeken. NAGY (1926b, 1926c) azzal magyarázta a faj hiányát a Déli-Kárpátokban, hogy ott nem voltak számára megfelelő élőhelyek, szerinte ott sohasem lehetett gyakori. GYULAI (1908) már a XX. század elején is kifejezetten ritkának tartotta Erdélyben. CZYNK (1897) saját megfigyeléseire hivatkozva kizártnak tartotta, hogy az 1800-as évek végén a Fogarasi-havasokban előfordult volna e faj. A Hargitában az Úz-völgyben és Lucsban is ismert igazolt megfigyelési adata a XX. század első feléből, azóta viszont nem figyeltek meg nyírfajdot ezeken a területeken (GYÖRGYVICZE, 1987). SZAKALL (1944) dűrgésről írt megfigyeléseit közreadó írása az egyik utolsó, ami ezen a vidéken a nyírfajd állománycsökkenését említi: „*...a felső tiszai havasokban és Máramaros és Erdély egyéb részein szóróányosan élnek, a fiatalabb vadásznemzedék aligha hallhatott sokat erről a gyönyörű madárról*”. Ismereteink szerint Máramarosban és Radnán az 1950-es évektől kezdve ismertek újabb megfigyelési adatai (BÉRES & GAVRIL, 2000; GAVRIL & BÉRES, 2000), és itt napjainkban is előfordul.

4.3. NYÍRFAJD MEGFIGYELÉSEK MAGYARORSZÁG JELENLEGI TERÜLETÉRŐL

1836-ban Nemescsón, 1858-ban pedig Kőszegen lőttek egy-egy kakast (GYURÁČZ & KÓTA, 2020). 1906 áprilisában két helyen is terítékre került Vas vármegyében, Pinkafőn és Borostyánkőn (CHERNEL 1907, CSABA 1963). Az egyik példány a szombathelyi múzeum gyűjteményében volt, azonban sajnos a második világháborúban ez is elpusztult (CSABA, 1963).

1912 májusában Lékán három nyírfajdot figyeltek meg, amelyek Borostyánkő felől jöhettek át erre a területre (SCHENK, 1917). Ugyanitt 1909. május 12-én egy kakas terítékre is került (CSABA, 1967). SCHENK (1917), valamint SCHENK és BREHM (1929) gyakoribb előfordulási helyként a Bükköt, valamint Heves, Pest (Gödöllő), Sopron, Vas, Győr, Nógrád, Abaúj, Zemplén vármegyéket említi. Putnok, Sajóvelezd és Bánhorváti térségében 1900 áprilisában még jelentős dürgést észleltek, 10 nap alatt három kakast lőttek. Ezen a területen egészen az 1920-as évekig előfordult a nyírfajd (HARASZTHY, 2013). Utolsó adata 1924-ből származik (FÖLDVÁRY, 1924). SAAD (1966) közlése szerint a Bükkben 1917-ből ismert az utolsó megfigyelése, azonban az 1960-es évek közepéről egy meg nem erősített megfigyelés szerint egy februári napon Jávorkút közelében állítólag még felriasztottak egy példányt.

4.4. SÍKVIDÉKI MEGFIGYELÉSI ADATOK

FARAGÓ (2000) közlése szerint a XIX. század első felében még rendszeresen fészkel a Nyírség nyírfaligeteiben. Az 1860-as évekre számuk megritkult, az utolsó példányokat az 1880-as és 1890-es években látták. NAGY JENŐ az 1920-as évek közepén, miután értesült egy hajdani nyírségi nyírfajd-előfordulásról, felhívást tett közre a környék vadászai körében. Ennek eredményeként 17 vadász szolgáltatott neki adatokat, amelyek alapján bizonyossá vált, hogy még az 1800-as évek közepén is élt nyírfajd a Nyírségben és az Ungi-Szatmári síkságon. „A Nyírségben az Ecsedi-láp felé eső Nyírbátor – Vállaj – Fény – Nyírbéltek között elterülő erdőségekből kb. az 1870-es évekig, a Nyírség északi csücskében, a tornyospálcai erdőségekből pedig az 1880–90-es évekig előfordult. Az Ungi-Szatmári síkságon a Szernye mocsártól nyugatra és Beregszásztól északra 1887-ig még ezrével tanyázott és költött. Ekkor azután 1887/88 telén hirtelen eltűntek, illetve erősen megcsökkent a számuk.” Legutolsó elszigetelt állományai a Szernye-mocsárban élhettek (NAGY, 1936, STERBETZ, 1988). Az utolsó nyírségi adata 1878-ból származik, de ezt NAGY (1936) nem tudta hitelesíteni. Egy 1872-ben Mándok környékén lőtt és preparált példány FORGÁCH GRÓF birtokán a nagyszállási kastélyban még a háború alatt is megvolt, a megszállás idején azonban tönkrement (ANONIM, 1932). MADERSPACH (1926) óva intett mindenkit az elhamarkodott és bizonyítékokkal alátámasztott állításoktól, már csak azért is, mert ő az 1880-as években sokat járt Szatmár vármegyében és senki sem említette neki a nyírfajd helyi előfordulását. BALKAY (1926) mind NAGY JENŐVEL, mind MADERSPACH VIKTORRAL egyetértett abban, hogy a faj előfordulhatott a Nyírségben. Hozzátette, hogy a Bodroghözben is valószínűsíthető a nyírfajd egykori előfordulása (BALKAY, 1926). NAGY (1926c) ezekre a cikkekre reagálva határozottan megerősítette, hogy nincsenek adatai sem az Ecsedi-láp, sem a Bodroghöz területéről. Később VERTSE (1938) több olyan cikket is felidéz, amelyek a faj történeti előfordulási adatait közlik a térségből. HAVAS SÁNDOR 1859-ben a következőket írta: „A nyírfajd még csak néhány év előtt állandó vadként tartózkodott a mándoki és szentmártoni csalitokban, eleget leltek a nyírbátori és a csomaközi ligetekben is; most a bereg-megyei, csonkapapi, haranglábi és barabási határokba költözött s ott is, mert ezen felső vad semmi ápolásban nem részesül, hanem a harmadik megyéből is járnak rá a tudatlan parasztok tojását is elszedik már csak gyéren kapható” (VERTSE 1938). PÁK DIENES Vadászattudomány című munkájában az alábbi közlés található: „Sok ugyanazon hiedelemben van, hogy egyedül a hidegebb vidékeket lakja, azonban hazánk melegebb részeiben is, név szerint a Nyírségen bőven találhatik” (VERTSE, 1938). HEVERDLE (1926) szintén NAGY JENŐ felhívására tett közzé egy adatot az 1870-es évekből. Ekkor az Ung vármegyei Szürte községhez tartozó Peresi-erdőben „a tisztásokkal tarkított cserjésben kutyákkal bokrászva repítették fel a nyírfajdokat s régi módi elöltöltő puskával sokat ejtettek el. A nyírfajd e vidéken állandó vad volt s ott is költött.” Innen aztán „az erdők fokozottabb kihasználása s az ezzel járó állandó háborgatás, a cserjések kiirtása, valamint a

hátultöltő fegyverek elterjedése okozta a nyírfajok eltűnését és kipusztulását.” Ugyancsak ebből az időszakból ismert egy gúti (Bereg vármegye síkvidéki területe) adata is (Z., 1927).

5. TELEPÍTÉSI KÍSÉRLETEK

A nyírfajd vadászata iránt mindenkor volt érdeklődés Magyarországon, amit jól példáz egy, az 1906-os évben Regőcén feladott hirdetés is, miszerint siketfajd- és nyírfajdvadászatot venne bérbe a helyi gyógyszerész (POCSKAY, 1906) (15. ábra).

Siket- vagy nyírfajdkakas vadászati jogát bérbe venném
 olyan területnek, hol a vadászúr maga ezen vadakra nem vadászik.
 Szíves ajánlatokat részletes referenciákkal kér *PocsKay gyógyszerész Regőcze*. Közvetítőket díjazok!
 350 (4-5)

15. ábra: Siket- és nyírfajd vadászati bérlet hirdetése 1918-ból (POCSKAY 1906)

Figure 15: Wood and Black Grouse hunting lease advertisement from 1918 (POCSKAY 1906)

A hazai szakközönség érdeklődését tükrözik azok a leírások is, amelyek e vadfajban bővelkedő területeken (pl. Oroszország, Svédország) zajló vadászatokat mutatták be a hazai vadászati sajtó hasábjain (BERNHARD, 1896; BREHM, 1902).

Már a XIX. század végén megkezdődtek az ország több pontján a telepítési kísérletek. E kezdeményezések egyben azt is egyértelműsítik, hogy erre az időre az alacsonyabb térszintek állományai már javarészt eltűntek. Az egyik első kísérlet az Országos Agarász Egyesület elnöke, BÁRÓ PODMANICZKY GÉZA nevéhez fűződik, aki 1883 és 1888 között a nyírbaktai erdőbe bocsátott ki fajdokat, ám ezek sorsa ismeretlen maradt (STERBETZ, 1988). Néhány évvel később, 1889 márciusában, a gödöllői uradalomban is megkísérelték a nyírfajd meghonosítását, melynek során tíz tyúkot és öt kakast bocsátottak ki a vadászterületre (KALLINA, 1893), amiről HÖHNIG (1893) is említést tett. A madarakat Bajorországból hozták, de szétszéledtek. A kudarcot követő évben ismét hoztak néhány példányt, amelyeknek kurtították az evezőtollait, hogy ne repülhessenek el. Az első kakasokat 1893-ban lőtték, a továbbiak sorsa szintén ismeretlen (KALLINA, 1893). Véltetően HÖHNIG (1893) is erről a telepítési kísérletről írt, miszerint a gödöllői koronauradalomban tett kísérletet siker koronázta, „a fajdok szépen megszaporodtak és már lövtek is. A törzs 1886-ban és 1887-ben Svédországból hozatott.” KALLINA (1893) említett tesz egy vértési telepítési kísérletről is. GRÓF ESTERHÁZY BÉLA 1894 decemberében a Bakonyba telepített be nyírfajdokat (ESTERHÁZY, 1894), de ez a kísérlet is kudarcba fulladt. Még egy, a századfordulót közvetlenül megelőző telepítésről tudunk: TALLIÁN BÉLA Somogy vármegyében bocsátott ki néhány Norvégiából vásárolt nyírfajdot. Ezek későbbi sorsa ismeretlen. 1912-ben a Nagyszeben környéki hegyekbe is telepíteni akarták a fajt, de a tenyészanyag nem érkezett meg időben (SPIESS, 1913).

Véltetően nem minden telepítési kísérlet jelent meg a szakmai folyóiratokban, a kisebb próbálkozások kapcsán valószínűleg nem születtek híradások, de egy ilyen hirdetésnek a nyomára akadunk. A Vadász és Versenylap hasábjain nyírfajdokat kerestek: „20 tyúk és 3 kakas Nyírbaktára élő szállítva és ott átadva legkésőbb 1906. április hóban, fizetek értük 1 000 koronát. További értesítést Balogh György úr, erdész ad Nyírbaktán” (BALOGH, 1906).

A Magas-Tátrában HOHENLOHE KERESZTÉLY KRAFT HERCEG javorinai uradalmában 1898-tól az 1910-es évek elejéig évente akár 30 pár nyírfajdot is kiengedett. Ezeket a madarakat – amelyeket Észak-Európából importált – lábgyűrűvel látták el, de egyetlen példány sem került ezekből terítékre, valamennyi nyomtalanul eltűnt (BETHLENFALVY, 1937). FENCZIK (1932) is említi a nyírfajdállomány feljavítására tett javorinai telepítési kísérletet. Leírása alapján Svédországból vásárolta a herceg a szabadon bocsátott 68 kakast és 83 tyúkot. A fenti közléssel ellentétben arról számol be, hogy „ezek tenyésztése is fényesen sikerült, mert lassan

szétszéledtek és benépesítették az egész Tátra vidékét” (FENCZIK, 1932). Az tény, hogy a Magas-Tátra területén található vármegyékben (Szepes, Liptó és Gömör) voltak a legjelentősebb állományok a terítékadatok alapján, de hogy ehhez mennyiben járult hozzá a fenti telepítési kísérlet, azt ma már aligha tudjuk megválaszolni.

Magyarország jelenlegi határain belül 1927-ben Sopronban tettek kísérletet meghonosítására, újfent sikertelenül. A fenti próbálkozások tükrében ROTH (1942) kijelentése végül igaznak bizonyult. „Nyírfajdunk a trianoni határon belül nincsen, megkísérelt telepítések tudomásom szerint sikertelenek maradtak.” Valóban valamennyi kísérlet sikertelen volt, továbbra is csak eseti feltűnésére lehetett számítani (SAÁD, 1966, 1995; STERBETZ 1988, OROSZI, 1996).

A fentiek okán az 1950-es években újabb alternatívaként felvetődött a mesterséges keltetés és nevelés kérdése is (BAJZA 1951, 1952). 1977-ben Lábodon próbálkoztak betelepítésével, de ez a kezdeményezés is sikertelen volt. A 2000-es években a Nyírerdő Zrt. mesterséges körülmények között zajló nyírfajdszaporítási programot indított azzal a céllal, hogy siker esetén megpróbálkozik a faj visszatelepítésével is. Gúton két helyen, valamint a Halápi és a Hajdúhadházi Erdészet területén folyt a munka, amit a faj szaporításának, repatriációjának nemzetközileg elismert szakemberei – úm. HANS ASCHENRENNER és GORDON BOWKER – is segítettek, Magyarországról pedig a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, a Hortobágyi Nemzeti Park, a Debreceni Egyetem Természetvédelmi Állattani és Vadgazdálkodási Tanszéke, illetve a Safari Club International közép-magyarországi szervezete támogatott (ANONIM, 2008). A remekül megépített – és a nyírfajd igényeinek megfelelően berendezett – röpdékben a Nyugat-Európából importált madarak tartása és szaporítása meg is kezdődött. 2005 őszén négy kakas és ugyanennyi tyúk, 2006-ban pedig további négy kakas és 10 tyúk érkezett. Ez az állomány közel 70 Németországból hozott nyírfajddal bővült. Az első költési szezonból mindössze hat fiatal madár maradt életben, így 2008-ban 40 kakast és 42 tyúkot gondoztak a nyírségi erdészek. A csibék felnevelése – ami speciális tudást igényel – tehát szerény eredményeket hozott. A legnagyobb probléma azonban az volt, hogy a szülőmadarak olyan tenyészetekből származtak, amelyekben nyírfajdok által lerakott tojásokat generációk sora óta nem a kotló tojó keltette ki és nevelte fel. A tojásokat keltetőgéphez helyezték, a kikelt csibéket pedig mesterségesen nevelték fel. Az ilyen módon nevelt madarak a díszmadártenyésztők és tartók igényeit kielégítik ugyan, azonban teljesen alkalmatlanok a szabad természetbe történő kitelepítésre, mivel tojásaikat – a gépi keltetés és a mesterséges nevelés miatt elvesztett kotlási hajlamuk miatt – nem fészekbe rakták le, és azokon kotlani sem kezdtek el. A szaporodásra képtelen madarak a természetben sem képesek állományuk fenntartására. 2010 után a fauna gazdagítását célzó program leállt, az akkor még meglévő madarak pedig a nyíregyházi állatkertbe kerültek (HARASZTHY, 2013).

Érdekes adalékul szolgál a zárttéri szaporításhoz és a telepítési kísérletekhez e fajdféle zárttérben való nevelhetősége kapcsán tett megállapítás, miszerint „a fiatalok felneveléséről és az öreg fogottak fogsághoz való szoktatásáról is, miután a fiatalon felneveltek, akárcsak háziszármáyasaink, olyan könnyen a házhoz szoktathatók és szelídek lesznek” (DONÁSZY, 1907). Bár a fentiek azt sugallják, hogy a zárttéri nevelés és a kibocsátás orvosolhatja a nyírfajd teljes eltűnését, ugyanakkor e kérdés bizonyosan nem ennyire egyszerű. A faj visszaszorulását ugyanis nem a túlhasznosítás okozta, drámai visszaszorulásának oka egyértelműen az élőhelyek átalakulásában, az egyre intenzívebbé váló erdőgazdálkodás okozta élőhelyszerkezet negatív irányú változásában keresendő. A fentiek tükrében STERBETZ (1988) a faj visszatelepítését reménytelennek tartotta, mivel nincsenek meg jelenlegi határainkon belül a megfelelő élőhelyek e fajdféle számára, így a fent felsorolt kísérletek eleve kudarcra voltak ítéelve.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Az általunk összegyűjtött adatok alapján elmondható, hogy a nyírfajd sosem volt gyakori fészkelő a Kárpát-medencében, a XIX. században bekövetkező élőhelyátalakítási folyamatok pedig tovább csökkentették a faj kárpát-medencei peremhelyzetben lévő állományát.

A nyírfajd pontos elterjedési területe a bizonytalan adatok miatt nem teljesen ismert, de a Kárpátok több pontján bizonyosan tartósan jelen lévő és szaporodó állományai éltek. Az állománycsökkenés Nyugat- és Közép-Európa más országaiban is hasonló mértékű volt és szintén az élőhelyek degradációjára (az erdők kivágása, a mocsarak lecsapolása és a magashegységi régiókban a legeltetés felhagyása) volt visszavezethető. Elsősorban a peremhelyzetű populációk tűntek el, a központi állományok Európa legtöbb régiójában stabilak (ZBINDEN *et al.*, 2020). Utóbbit támasztja alá az a tény is, hogy a Kárpát-medencében napjainkban már csak azokon a területeken maradt fenn a faj, ahol korábban a központi fészkelőállományai éltek. Az éves terítékadatok alapján kijelenthető, hogy a vadászati tevékenység és az ehhez kapcsolódó kereskedelem nem volt jelentős hatással az állományra. BOZÓ és BENDE (bírálat alatt) ugyanezt az eredményt kapta a császármadár esetében, hozzáteve, hogy az orvvadászat és illegális kereskedelem okozhatott lokális állományfelmorzsolódást is. Ahhoz, hogy a faj hosszútávú fennmaradása biztosítható legyen, változtatni kell az erdészeti gyakorlatokon és minél nagyobb kiterjedésű extenzíven kezelt erdőterület fenntartása szükséges, enélkül a repatriációs kísérletek is kudarcra vannak ítélve.

IRODALOMJEGYZÉK–REFERENCES

- ANONIM (1873): Felvidéki vadász-rajzok. Első rész. A felvidéki vadak s vadászatok. *Vadász- és Versenylap* 17(28): 215–216.
- ANONIM (1879): A vadak tilalmi és vadászati ideje. *Vadászlap* 1(1): 10.
- ANONIM (1884): Vadászkönyha. *Vadászlap* 5(14): 193.
- ANONIM (1886): Egyleti élet. *Vadászlap* 7(11): 165.
- ANONIM (1906): Nyírfajd kocsonyázva. *Az Újság* 4(247): 242.
- ANONIM (1910): *Fülöp Szász Coburg-Gothai herceg Ő Fensége magyarországi vadászterületeinek és vadállományának uradalmak szerint való ismertetése*. Fülöp Szász Coburg-Gothai herceg Ő Fensége Erdőigazgatósága, Jolsva, p. 69.
- ANONIM (1932): Dr. Nagy Jenő előadása a nyírfajdról. *Debreceni Újság* 36(47): 4.
- ANONIM (2008): Nyírfajd-visszatelepítési program a Nyírerdő Zrt.-nél. *Magyar Mezőgazdaság* 63(12): 12.
- BAJZA [J.] (1951): A nyírfajd tenyésztésének kérdéseiről. *Magyar Vadász* 4(12): 8.
- BAJZA [J.] (1952): A nyírfajd tenyésztésének kérdéseiről. *Magyar Vadász* 5(1): 5.
- BALKAY, A. (1926): A nyírfajdelterjedésének kérdéséhez. *Nimród* 14(22): 405.
- BALOGH, GY. (1906): Kerestetik nyírfajd. *Vadász és Versenylap* 50(3): 47.
- BÁRSONY, I. (1910): Nyírfajd-nász. *A Természet* 11(9): 98–100.
- BÉRES, J. & GAVRIL, A. (2000): The bird fauna of the Pietros Biosphere Reserve of the Rodnei Mountains, Romania. *Ornis Hungarica* 10: 211–217.
- BERNHARD, H. (1896): Nyírfajd-vadászat álfajddal. *Vadászlap* 17(18): 237–238.
- BETHLENFALVY, E. (1937): *Die Tierwelt der Hohe Tatra*. Edmund Schustek Spišské Podhradie, Kirchdrauf, p. 66–68.
- BOZÓ, L. & BENDE, A. (bírálat alatt): Anthropogenic and natural causes of the sharp decline of the Hazel Grouse in the Carpathian Basin. *Journal of Ethnobiology*
- BÖHM, G. (1927): A nyírfajd monográfiája. *Nimród* 5(7): 52–53.

- BREHM, A. (1903): *Az állatok világa. Madarak.* 5. kötet [A hazai viszonyokhoz alkalmazta CHERNEL ISTVÁN]. Légrády testvérek, Budapest, p. 443–451.
- CHERNEL, I. (1899): *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségeikre.* Magyar Ornithologiai Központ, Budapest, p. 361–363.
- CHERNEL, I. (1907): Adatok Magyarország madárfaunájához. *Aquila* **14**(1–4): 179–187.
- CZIFRAY, I. (1888): *Czifray István magyar nemzeti szakácskönyve.* Rózsa Kálmán és Neje Nyomdája, Budapest, p. 188–189.
- CZYRK, E. (1896): A nyírfajd (*Tetrao tetrix* L.) előfordulása Erdélyben. *Aquila* **3**(3–4): 232–234.
- CZYRK, E. (1897): A nyírfajd előfordulása Erdélyben. *Vadászlap* **18**: 167.
- CSABA, J. (1963): Faunisztikai adatok a szombathelyi múzeum elpusztult madárgyűjteményéből. *Aquila* **69–70**: 266–267.
- CSABA, J. (1967): Madártani adatok Chernel István naplóiból. *Aquila* **73–74**: 171–174.
- CSATÓ, J. (1894a): A *Tetrao tetrix* L. és *Anser brachyrrhynchus* [sic!] Baill. Erdélyben. *Aquila* **1**(1–2): 50–51.
- CSATÓ, J. (1894b): *Tetrao tetrix* in Siebenbürgen. *Ornithologische Monatsberichte* **2**: 129.
- CSATÓ, J. (1896): További adatok a Nyírfajdnak – *Tetrao tetrix* L. – Erdélyben való előjövételéről. *Aquila* **3**(3–4): 234–236.
- CSATÓ, J. (1897a): A nyírfajd előfordulása Erdélyben. *Vadászlap* **18**: 168.
- CSATÓ, J. (1897b): A nyírfajd újabb előfordulása Erdélyben. *Vadászlap* **18**: 168–169.
- CSENEY VUCHETICH, M. (1900): A nyírfajd vadászata. *Zoológiai Lapok* **2**(5): 96–97.
- DIEZEL, E. & MIKA, K. (1899): *Az apróvad vadászata.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Budapest, 719 p.
- DIEZEL, E. (1899): *Hohe Jagd.* Paul Parey, Berlin, p. 453–487.
- DONÁSZY, F. (1907): A nyírfajd és vadászata. *Vadászat és Állatvilág* **7**(7): 92–95.
- DUBA, G. (1886): Nyírfajd-vadászat. *Vadászlap* **7**(11): 161–163.
- ESTERHÁZY, B. (1894): Vadtenyésztés. *Vadászlap* **15**(18): 240.
- FARAGÓ, S. (2000): Nyírfajd. In: HARASZTHY, L. (szerk.) *Magyarország madarai.* Mezőgazda, Budapest, p. 106.
- FARAGÓ, S. (2009): *A történelmi Magyarország vadászati statisztikái 1879–1913.* Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, p. 151–157.
- FENCZIK, J. (1932): Javorináról és a „Tátra atyjáról.” *Kárpáti Vadász* **6**(9): 75–78.
- FÓNAGY JÓZSEFNÉ GAJÁRI, N. (1901): Tűzok, siket- és nyírfajd. *A Hét* **12**(30): 475.
- FÖLDVÁRY, M. (1924): Nyírfajdra a Csonka-Gömörben. *Nimród* **12**(10): 156–158.
- GAVRIL, A. & BÉRES, J. (2000): A general overview of the bird fauna of Maramures, Romania. *Ornis Hungarica* **10**: 197–210.
- GY, GY. [=GYULAY GY. K.] (1906): Kiskakasok. *Vadászat és Állatvilág* **6**(7): 77–78.
- GYÖRGYVICZE, V. (1987): Közös érdek: a természetvédelem. A siket- és nyírfajd. *Hargita Népe* **20**(89): 2.
- GYULAI, GY. (1908): Nyírfajdjaink. *Ellenzék* (Kolozsvár) **29**(19): 1–2.
- GYURÁCS, J. & KÓTA, A. 2020. *Vas megye madarainak névjegyzéke. Nomenclator Avium Comitatus Castriferrei in Hungaria.* Magyar Nyugat Könyvkiadó, Szombathely, 271 p.
- HARASZTHY, L. (2013): A nyírfajd természetrajza. *Madártávlat* **20**(4): 4–7.
- HARASZTHY, L. (2015): *Magyarországi tojásgyűjtemények katalógusai.* Pro Vértes Közalapítvány, Csákvár, 578 p.
- HEVERDLE, F. (1926): Adalékok a nyírfajdnak síkvidéki előfordulásához. *Nimród* **4**(24): 188–189.
- HÖHNIG, I. (1895): *Vadőr. A vadászati ismeretek kivonata vadőrök részére és magán használatra.* Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, p. 61–62.

- HÖHNIG, I. (1893): Vadászható vadak honosításáról Európában s különösen Magyarországon. *Vadászlap* **14**(27): 363–364.
- ILLÉS, N. (1895): *A vadászati ismeretek kézikönyve*. 3. kötet. Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, p. 226–227.
- K., N. (1893): Alpesi-kakas vadászon. *Fővárosi Lapok* **30**(15): 131–132.
- KALLINA, K. (1893): Nyírfajdok a gödöllői kir. uradalomban. *Vadászlap* **14**(2): 20.
- KERPELY, B. (1918): A nyírfajd dürgéshez. *Nimród* **6**(11): 153.
- KOROMPAY, B. (1984): *Csapdafélék a vadászat összehasonlító néprajzához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 223 p.
- KRIPPEL, M. (1912): *Vadászat és fegyvertan. Jegyzetek Krippel Móric m. kir. bányászati és erdészeti főiskolai r. tanár előadásaihoz*. Selmezbánya, p. 42, 352.
- MADERSPACH, V. (1926): Mikor szökött külföldre a nyírfajd a magyar vadászok elől? *Magyarság* **9**(1): 9.
- MADERSPACH, V. (1932): Népvándorlás a madárvilágban. *A Természet* **28**: 102–103.
- MAUKS, K. (1942a): Régi madártani adatok a Magas Tátrából. *Aquila* **46–49**: 476.
- MAUKS, K. (1942b): Szárnyasvadarak a Szepességben 1610-ben. *Aquila* **46–49**: 477.
- MAYER [E.] (1914): [Erdélyi uhuk...] *Vadászlap* **35**(18): 250.
- MIKOLA, P. (1933): Vadkonyha. Siket- és nyírfajd. Sülve. *Vadászati Útmutató* **10**: 229–230.
- NAGY, J. (1926a): A nyírfajd az Alföldön. *Magyarság* **8**(236): 8.
- NAGY, J. (1926b): A nyírfajd előfordulása az Alföldön. *Nimród* **14**(22): 363.
- NAGY, J. (1926c): A nyírfajd alföldi előfordulásáról. *Nimród* **14**(22): 437.
- NAGY, J. (1936): A nyírfajd előfordulása a Magyar Alföldön. *Állattani Közlemények* **33**: 101–102.
- NAGY, L. (1923): Törvényes vadászati tilalmi idő. *Vadászati Útmutató* **1**: 18.
- NAGY, L. (1926): Törvényes vadászati tilalmi idő. *Vadászati Útmutató* **2**: 33.
- NAGY, L. (1927): Vadászati vonatkozású rendeletek, döntvények, határozatok. *Vadászati Útmutató* **3**: 8.
- NAGY, L. (1928): Vadászati tilalmi idő. *Vadászati Útmutató* **4**: 9.
- NAGY, L. (1929): Törvényes vadászati tilalmi idő. *Vadászati Útmutató* **5**: 7.
- NAGY, L. (1930): A vadászati tilalmi időt szabályozó 85.000/1925. F. M. sz. rendelet módosítása és kiegészítése. *Vadászati Útmutató* **6**: 7–9.
- NAGY, L. (1931): A mi törvényes vadászati tilalmi időnk. *Vadászati Útmutató* **7**: 19.
- NAGY, L. (1932): A mi törvényes vadászati tilalmi időnk. *Vadászati Útmutató* **8**: 15.
- NAGY, L. (1933): A magyar királyi földművelésügyi miniszter 60.600/1932. sz. rendelete a vadászati tilalmi idők módosítása tárgyában. *Vadászati Útmutató* **9**: 20–25.
- NAGY, L. (1935): A vadászati tilalmi idő táblázata. *Vadászati Útmutató* **11**: 166–167.
- NIKOLITS, GY. (1940): A vadászati tilalmi idő táblázata. *Vadászati Útmutató* **14**: 137–138.
- NIKOLITS, GY. (1942): A m. kir. földművelésügyi miniszternek 160 000/1941. F. M. számú rendelete a vadászati tilalmi idők megállapítása tárgyában. *Vadászati Útmutató* **15**: 523.
- OROSZI, S. (1996): Vadfajokból védett állatfajok. *Erdészettörténeti Közlemények* **21**: 69–72.
- POCSKAY [B.] (1906): Keresletek és kínálatok – Siket- vagy nyírfajd kakas vadászati jog. *Vadászlap* **39**(34): 395.
- PODHRADSKY, A. (1882): A siket- és nyírfajd. *A Magyarországi Kárpátegyesület évkönyve* **9**: 220.
- RAKONCZAY, Z. (szerk.) (1989): *Vörös könyv. A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 106–107.
- ROTH, GY. (1942): A vadászat Magyarországon. *Vadászati Útmutató* **15**: 327–345.
- SAÁD, F. (1966): Nyírfajdok megjelenése a borsodi Bükk fennsíkon. *Magyar Vadász* **19**(4): 11.
- SAÁD, F. (1995): *Vadász emlékek és kopjafák*. TerraPrint Kiadó, Budapest, p. 136–138.

- SCHENK, J. (1917): *A magyar birodalom állatvilága. A Magyar Birodalomból eddig ismert állatok rendszeres lajstroma.* K. M. Természettudományi Társulat, Budapest, 114 p.
- SCHENK, J. (1920): Erdély madarai. Zeyk Miklós hátrahagyott kézírata. *Aquila* **27**: 71–243.
- SCHENK, J. & BREHM, A. (1929): *Az állatok világa. Madarak.* Gutenberg, Budapest, p. 290–294.
- SPIESS, Á. (1913): Az 1912-iki vadászévad Nagyszeben környékén. *Vadászlap* **34**(7): 87–89.
- STERBETZ, I. (1988): Vadászunk-e még rájuk? A fajdfélék. *Nimród* **108**(4): 28–29.
- SZAKALL, V. (1944): Dürög a kiskakas. *Nimród* **32**(6): 245–246.
- SZEDERJEI, Á. (1942): A les. *Vadászati Útmutató* **15**: 281–302.
- SZLÁVIK, N. (1929): A nyírfajd és vadászata. *Kárpáti Vadász* **3**(8): 1–3.
- SZÖNYEY, K. (1888): Szepesvármegye vadászati viszonyai. In: DEMKÓ, K., ROTH, S. & SVÁBY, F. (szerk.) *Szepesi emlékkönyv a magyar orvosok és természetvizsgálók 1888. augusztus 23–28-án Tátrafüreden tartott XIV. vándorgyűlésének alkalmából.* Szepesváralja, p. 131.
- TÉGLÁS, K. (1908): *Vadásztan és fegyvertan.* Magas Téglás Károly főisk. tanár úr 1907. évi előadásai alapján kiadta Török K. Selmezbánya, p. 42–43, 114.
- TISZA, K. (1876): A vadászatügyi törvények módosítása. 1876. évi XLIV. törvénycikk. *Erdészeti Lapok* **16**(2): 115–119.
- VERTSE, A. (1938): Nyírfajd a magyar Alföldön. *Aquila* **42–45**: 665–666.
- Z. (1927): A nyírfajd síkvidéki előfordulásáról. *Nimród* **5**(2): 15.
- ZAMBÓ, A. (1936): A vadászati tilalmi idő táblázata. *Vadászati Útmutató* **12**: 226–227.
- ZBINDEN, N., KLAUS, S. & KELLER, V. (2020): Black Grouse. *Lyrurus tetrix*. In: KELLER, V., HERRANDO, S., VORÍSEK, P., FRANCH, M., KIPSON, M., MILANESI, P., MARTÍ, D., ANTON, M., KLVANOVÁ, A., KALYAKIN, M. V., BAUER, H-G. & FOPPEN, R. P. B. (szerk.) *European breeding bird atlas 2. Distribution, abundance and change.* European Bird Census Council, Lynx Edicions, Barcelona, p. 94–95.

Jogsabályok hivatkozásai

1872. évi VI. törvény a vadásatról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87200006.TV&targetdate=&printTitle=1872.+%C3%A9vi+VI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&refer=1000ev> Letöltés dátuma: 2025.01.23.
1876. évi XLIV. törvénycikk. a vadásatról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> Letöltés dátuma: 2025.01.12.
1883. évi XX. törvénycikk a vadásatról. <https://mek.oszk.hu/21800/21805/21805.pdf> Letöltés dátuma: 2025.01.13.
1925. évi XXIV. törvénycikk a vadásatról szóló 1883. XX. törvénycikkben meghatározott vadászati tilalmi idők módosítása tárgyában. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92500024.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> Letöltés ideje: 2025.01.19.
- 16 074/1950. (VI. 27.) FM rendelet 16074/1950. (VI. 27.) FM rendelet. https://jogkodex.hu/jsz/1950_16074_fm_rendelet_3045949 Letöltés ideje: 2024.08.04.
- 59/1954. (IX. 9.) MT rendelet a madárvédelemről. https://jogkodex.hu/jsz/1954_59_mt_rendelet_6879600 Letöltés ideje: 2025.01.19.
- 13/2001. (V. 9.) KÖM rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről.